

SUOMEN
ILMASTOPANEELI
The Finnish Climate
Change Panel

Äimmöspolitiikk vuõiggvuõđmeâldlažvuõtt alggmeer sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest

Klemetti Näkkäljärvi, Suvi Juntunen, Jouni J.K. Jaakkola

Lää'ddjânnam äimmöspaneel čõõdtõõzz 5/2023

Moštõspõ'mmai

SIISKÄŽ

1.	Alggsää'n	2
2.	Tuâggaž	2
2.2	Sä'mmla Lää'ddjânnmest	2
2.3	Äimmösmuttâz kōskksaž vaikkõõzz alggmeer sä'mmlaid	3
3.	Sosiokulttuursaž vuõiggvuõđmeâldlažvuõtt	5
4.	Äimmöspolitiikk da sää'mkulttuur	7
5.	Kōskksaž Äimmöstââimai vuõiggvuõđmeâldlažvuõttšõddmõõžž sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest	13
6.	Äimmöspolitiikk vuõiggvuõđmeâldlažvuõđ ärvvtõõllâmķõõččmõõžž sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest	16
7.	Õ'hteķeässmõš da oudâsviikkâmtaarb	24
8.	Teâttkāiv	27

1. ALGGSÄÄ'N

Tän mošttöspõ'mmai mie'rren lij pu'htted sagstööllmõ'sše alggmeer sä'mmlaid kuõskki vuõiggvuõdmeäldlažvuõttkõõčmõõžžid da töid vaikkteei tue'jje'e'jid. Mošttöspõ'mmai vuei'tet ä'u'k'keed ko plaaneet äimmõspolitiikktaáimaid da ko ärvvõtõlât tõi vaikktõõžžid sää'mkulttuu're. Mošttöspõ'mmjest 1) raaját takaikõvvõõžž äimmõsmuttâž vaikkõõžžin sää'mkulttuu're äimmõsvuõiggvuõdmeäldlažvuõd k'ioččâmvue'jjest, 2) čuä'jtet kõskksaž sä'mmlaid da äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõ'tte vaikkteei lää'jjeä'ttmõõžž, 3) pooutet ou'dde kõskksaž äimmõsvuõiggvuõdmeäldlažvuõd ärvvõtõllmõ'sše õhtteei meeraikõskksaž da meerlaž alggmeerai vuõiggâdvuõd'id õhtteei šõddmõõžžid, 4) analysââ'stet äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd alggmeer sä'mmlai k'ioččâmvue'jjest di analysââ'stet äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd ärvvõtõllâm k'ioččâmvue'jjest. K'e'rjjetõs lij vue'ss Lää'ddjânnam äimmõspaneel Äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõtt -ha'ŋk'kõõžž. Rapoortâst analysââ'stet äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd tu'tk'kummuškeerjlažvuõdâst valddum kolmm jee'res vuõiggvuõdmeäldlažvuõd vuälvuõd mie'ldd; distributiivlaž, sosiokulttuursaž da mõõntõõllâmnaa'li vuõiggvuõdmeäldlažvuõtt. Vuõiggvuõdmeäldlažvuõd ärvvõtõllâm vue'lõgõemsââ'jjen lie vuâdđ- da ooumažvuõiggâdvuõd (Kivimaa dj. 2023).

Mošttöspõ'mmjest činl mõõvât tõõžž, što tä'r k'stõõlât sää'mkulttuur da äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd nu'tt, što tõn rajjeet Lää'ddjânnmest sä'mmlai dommvoudda da sä'mmlai ä'rbbvuõdlaž jâlstemvuu'did Taarâst da Ruõccâst. Äimmõstâáimain lie vuõiggvuõdmeäldlažvuõttvaikkõõžž še do'mmvuu'd aalgbeä'lnn jâlstei sä'mmlain. Vuõiggvuõd meäldlaž äimmõspolitiikk vuäitt še vuei'tlvânji tuõ'll'jed sä'mmlai se'rddmõõžž meädda dommvuu'dest le'be nââneed mäccmõõžž sä'mmlai dommvoudda, leâša tän obbkoov ärvvõtõllmõš õõlgat jee'rab tu'tk'keemha'ŋk'kõõžž da aunstõsnoormõõžž.

2. TUÄGGAŽ

2.2 Sä'mmla Lää'ddjânnmest

Alggmeer sä'mmlai statuuzâst, vuõiggâdvuõdâst jii'jjes k'io'lle da kulttu're di vuässõõttâmvuõiggâdvuõdâst šio'tteet vuâdđlää'jjest (731/1999). Sä'mmlai dommvoudda ko'lle Jeänõõgg, Aanaar da Uccjoogg koo'ddi vuu'd da Lappi paalgâskââ'dd vu'vdd Suä'djel kââ'ddest (Lää'k'k sää'mtee'õgõest 974/1995, 4š). Sä'mmla jâlste Lää'ddjânnam lââ'ssen Ruõccâst, Taarâst da Ruõššâst Kuâlõõgg njarggjânnmest še. Sä'mmla lie ärvvõõžž mie'ldd nu'tt 85 000–120 000 (Jaakkola dj. 2018). Vaaldšemvuõd'lânji ä'rbbvuõdlaž sää'm jie'llemvue'jjin juu'rdet puäžžhââid, mie'cstumuž da kue'llšee'llmõõžž (HE 248/1994), leâša sää'mõhttsažkââ'ddest noormõõžž da sää'm k'io'tt-tuâj (duodji) juu'rdet ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jjin še. Sä'mmlai kulttuu're juu'rdet, što ko'lle sää'mk'io'll, kulttuur da čeäppõs di sä'mmlai ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jj. Lää'ddjânnmest lie kolmm sää'm k'io'll- da kulttuurjoouk: tâ'vv-, aanrõs- da nuõrttsä'mmla. A'rvvõõžž mie'ldd pie'll sä'mmlain mainste sää'mk'io'l vuõssmõs k'io'llân. Puk sää'mk'io'l lie vaarvuâla.

Lää'jšeáttmōōžž ouddnem mie'ldd spesiaal-laa'jjid, mâ'te luâdsuejjeemlákka (9/2023), leät välldam sää'mkulttuur ráâššeemkiölddi, le'be láä'jšeáttmōōž suávtummuš ij vuäžž ráâššeed sä'mmlai vuei'ttemvuōđ vue'kká'tted jijjáz kulttuur. Ráâššeemkiölddi árvvtá'lle Sää'mte'gğ, Saa'mi siidsábbar, láä'jj suávteei ve'rğğnee'kk da vuōiggádvuōttriázldök.

Äimmōsmuttáz láâ'ssen sää'mkulttuur vuäžž tiáddi pirrōōtti ohttsažkáá'ddest da täälpeä'llsaž aktiivlažvuōđást di historlaž ä'rbbvuōđást. Ä'rbbvuōđlaž sää'mjie'llemvue'jjivui'm – puäžžháidd, mie'cstummuš, kue'llšeellmōš da noorōs – seamma vuu'din keáš'te Lää'ddjânnmest jee'res máddâ'nnem-maall, mâ'te meä'cctääll, turisimm, mašinain ká'llkuäivvmōš da malmmooccmōš di jee'resnallšem infrastruktuurha'ñkkōōzz. Vuei'ttemvuōđid tōōzz, što mä'htt šiōttlōōvvád äimmōsmuttsa, vaaikat historlaž ä'rbb, káá'tt lij viikkâm Lää'ddjânnmest sää'm kiöldid da kulttuurid vaar vuálla da väjnam dommvuu'dest jálsteei sä'mmlai meä'r.

Sää'mte'gğ statistikástt Sää'mtee'gğ vaal-logstō'kke kuulli oummui da sij pärnai meä'r sää'mtee'gğvaali ohttvuōđást. Ee'jj 2019 vaal-logstō'kke kuulli oummu da sij káárlaač le'je 10 769. Sä'mmlai dommvuu'd áalgbeä'lnn jálste nu't 62 prose'ntt Lää'ddjânnam sää'mtee'gğ vaal-logstō'kke kuulli oummuin da sij pärnain (Sää'mte'gğ 2019). Šuurmōs vue'ss dommvuu'd áalgbeä'lnn jálsteei sä'mmlain jálste gáárdin da tōi áaldaskoo'ddin. Sä'mmlai meäddasiirdčōōttmō'sše dommvuu'dstes lie vaikkam jeä'rbi mie'ldd vää'nes škooultemvuei'ttemvuōđ, tuájjuvōđ vaiggád sâá'jj, ä'rbbvuōđlaž jie'llemvue'jji vue'kká'ttemouldōōzzi da kanntemvuōđ ráâššmōš di takai gáárdōōvmmōš. Meäddaserddmōš äšt ä'rbbvuōđlaž jie'llemvue'jji, sää'mkiöllsaž káázzkōōzzi da dommvuu'd jie'llemviökkvuōđ. Meäddaserddmōōž juurdet ráâššeed sä'mmlai kulttur seillmōōžž še, gujo gááradpirrōōzzást ä'rbbvuōđlaž tääid da teáđ jie sirddu luândlânji puōlvvōōggást nobba (Nákkäläjäarvi dj. 2020).

ÖM:i ouumažvuōiggádvuōttkomitea lij kiōččâm, što puk nákkam sä'mmlai vue'kkáttam tállōōzzlaž táimm'mōš, káá'tt lij kulttuur väážnai vue'ss, vuäžž siviil- da poliittlaž vuōiggádvuōđid kuōskki oōlmâs-suáppmōōžž kultturlaž vuōiggádvuōđ kiōtt'tōōlli 27 artikla spesiaal suáj. Suáj vuáll še modernn nálla vue'kká'tted puäžžhááid le'be jee'res jie'llemvue'jj (Ilmari Länsman dj. vs. Lää'ddjânnam, Nr. 511/1992). ÖM:i ouumažvuōiggádvuōttkomitea ee'jj 1994 ouddâm takaikommee'nt nr 23 (50) mie'ldd suáppmōōžž 27 artikla oōlgat positiivlaž spesiaaltááimaid minoritetta kuulli kulttuurvuōiggádvuōđi suō'jjlem vääras. Ooumažvuōiggádvuōttkomitea lij čáuddam, što siviil- da poliittlaž vuōiggádvuōđid kuōskki oōlmâs-suáppmōš da tōn to'lkkeemvue'kk lie suávldemnalla äimmōstááimai vuōiggvuōđmeáldlažvuōđ árvvtōōllmōōžžást (láákk 5, Human Rights Committee 1994).

2.3 Äimmōsmuttáz kōskksaž vaikkōōzz alggmeer sä'mmlaid

Äimmōsmuttáz kiöldlaž vaikkōōzz alggmeeraid, sij kulttuurid da statu'sse lie tobdstum Pariis äimmōs-suáppmōōžžást di meeraikōskksaž ouumažvuōiggádvuōttorgaani čáaudōōzzin da siázttōōzzin (Boyle 2018; Human Rights Committee, 3624/2019, Office of the High Commissioner for Human Rights 2015). Alggmeeraid

Ķiõččâmvue'jjest äimmõsmuttâz vuõiggvuõđmeâldlažvuõ'tte da äimmõsmuttsa šiotlõõvmmõ'sše vaikkte kolonialism ä'rbb, alggmeerkulttuuri vaar vuâlla jouddmõš, luâttjaukk da õõutstõõzzi jie'llempirrõõzz tuâppjummuš. Alggmeer Ķiõččâmvue'jjest kõskksaž vuõiggvuõđmeâldlažvuõttkõõččmõš lij äimmõsmuttâz Ķiõldlaž vaikktoõzzi da tõin õhtteei šiotlõõvmmõštââimai juâkkjõõvmmõš. Alggmeerai globaal vue'ss šâddeempõrttjâsttjin lij vää'n, leâša äimmõsmuuttâs äšt globaal täâ'zzest alggmeerai kulttuur juâtkkjemvuõđ da pue'ttiâi'j (United Nations 2023).

Tân lââ'ssen äimmõsmuttâz tuõ'll'jummuš- da šiotlõõvmmõštââim, mâ'te ruânn energiaa'je siirdõõttmõš, vuâitte viikkad alggmeerai ä'rbbvuõđlaž jâlstem- da ââ'nnevuu'di tuâppjummuša da Ķeâšt'teei mäddâännmõõžž lâssnummuša da kumulatiivlaž õhttsažvaikktoõzzid jee'res mäddâännmõšnaa'livui'm mâ'te meä'cctâälain di turiismin. Tu'mmjem vuâlla šâ'dde tä'l šiotlõõvmmõõžž da vuõiggvuõđmeâldlažvuõđ raaj – mõõn jâännai vuei'tet šiotlõõvvâd ouddâl ko kulttuur da tõn spesiaalvuõtt læppe. Tân kõõččmõõžž læt tu'mmjam sä'mmlai Ķiõččâmvue'jjest SAAMI-tu'tĳkummušha'ņĳkõõzzâst(Nâkkäläjârvi dj. 2020).

Sä'mmlai lie samai ränn'jeei äimmõsmuttâz Ķiõldlaž vaikktoõzzid. Ränn'jemvuõtt puâtt jeä'rbi mie'ldd sää'mkulttuur vaarvuâlaž statuuzzâst, tõ'st, što sä'mmlai lie occanj da tõ'st, što kulttuur da ä'rbbvuõđlaž jie'llemvue'jj lie luõttu čõnnum(Jaakkola ym. 2018). Äimmõsmuuttâs lij tu'tĳkumušpuäđõõzzi mie'ldd vaikkam jâännai sä'mmlai dommvuu'd luõttu da šõņņâârmõõžžid da tân mie'ldd sää'mkulttuure, Ķiõ'le da jie'llemvue'jjid. Ko äimmõsjeällmõõžž mottje, jie'llemvue'jj, luâđâännmõš da Ķiõll še ä'lğge šiotlõõvvâd muttsid. Äimmõsmuttsa šiotlõõvmmõš lij vue'zzstes kulttuurlaž mu'ttemprose'ss, ko'st kulttuur šeâtt jie'llempirrõõzzâst šõõddi muttsid. Veiddsab Ķiõldõk äimmõsmuttâz vuâmmšõõttmõõžžâst da äimmõsmuttâz vaikktoõzzin sää'mkulttuure da sä'mmlai pue'ttiâigga lij tuejjuum SAAMI-ha'ņĳkõõzzâst. (Nâkkäläjârvi dj. 2022). Tu'tĳkummušeâtt äimmõsmuttâz vaikktoõzzin sää'mkulttuure da sä'mmlai dommvuu'd jeällmõõžžid da luõttu lâssan obb ääi'j, leâša va'žžtõssân lij vuâžžad tu'tĳkumušpuäđõõzzi teâttvuâđđ vue'ssen äimmõspoliitikk da konkreettlaž äimmõstââimaid. Äimmõspoliitikk õhtne jee'resnallšem õhttsažkââddlaž intree'ss, da va'žžtõssân lij kaunnâd čââudõõzzid vue'jjid, koin tõk lie ristreeidast tu'tĳkumušpuäđõõzzivui'm da alggmeervuõiggâdvuõđivui'm. Tân Ķiõtt'tõõlât täâ'rĳben lâaggast 3.

Lää'ddjânnam sä'mmlai tiõrvâsvuõđâst ij leäkku ääi'jtââss'saž da veiddsõs empiirilaž tu'tĳkummušeâtt (vrd. Jaakkola ym. 2018). Vuâitt vuâđtõõlee'l aabised, što äimmõsmuttâz vuõigg tiõrvâsvuõttvaikktoõzz, šõõņ ruõbddeettmõõžžid da jeä'rben paštji lâssnummuš, lie sä'mmlain seâmmanallšem ko vä'lddnaroodâst, hâ't-i vaikktoõzzid jeät leäkku sä'mmlain tu'tĳkuum. (Jaakkola dj. 2018). Ruõbddeemperatuur lââ'zste puõžžâlmõudldõõzzid da jââ'mmemvuõđ jeä'rben puârrsin, pâárnain da si'jjin Ķeâin lie kroonlaž čââ'd- da Ķeâppnõspuõžžâlm. Jõs äimmõsmuttâz tuõ'll'jummušest jeät o'nnstuku, tãk tiõrvâsvuõttvaikktoõzz lâssne tân čue'ttee'jj lo'ppe mõõnee'st. Hâi'ttvaikktoõzzid vuei'tet Ķie'ppeed nu'tt, što valmštõõđât pirrõõzz da šõņņeettmõõžžid muttsa. Taar da Ruõcc säâ'mvuud'in tuejjuum tu'tĳkummušie mie'ldd äimmõsmuuttâs šõõddad vuõigte'mes tiõrvâsvuõttvaikktoõzzid sä'mmlaid nu'tt, što puõžžimi riskktue'jeei lâssne. Ä'rbbvuõđlaž jie'llemvue'jji statuuzz da kanntemvuõđ njuõrrmõš šõõddad Ķiõldlaž miõltiõrvâsvuõttvaikktoõzzid(Furberg 2016;

Kaiser dj. 2015; Stoor dj. 2015; Willox dj. 2015). Jie'llemnääl muuttäs, se'rddmõš meädda ä'rbbvuõdlaž sää'mjie'llemvue'jjin da sää'm poorrâmvue'jjest lâssan riiskid jie'llemtää'sspuõ33lmid (Jaakkola dj. 2018). Tu'tkkummši mie'ldd muttâz šõnneällmõõžžin lie lâzztam pârtriiskid ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jjin jeä'rben muõtti ääi'j da alggõõučâst (Näkkäljärvi dj. 2020). Vuõiggvuõdmeäldlaž äimmõspolitikâst fe'rttai vä'ldded lokku da tuõ'll'jed ķiõldlaž tiõrvâsvuõtt- da pue'rrjie'llemvaikkõõzzid še, te'l pue'rrjie'llem lij ķidd vuâdđvuõiggâdvuõdi teäuddjummšest.

Äimmõsmuuttäs da ä'rbbvuõdlaž jie'llemvue'jji heätt'tõõvmmõš vuäi'tte lââzzted sä'mmlai meäddaserddmõõžž dommvuu'dstes, mâin lie veeidas vaikkõõzz sä'mmlai statu'sse da äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõ'sše. Sä'mmlai vuõiggâdvuõd, mâ'te vuõiggâdvuõtt sää'mķiõllsaž kääzzkõõzzid da Sää'mtee'ğğ di Saa'mi siidsábar tåimamvuei'ttemvuõd, lie vooudlânji rajjuum sä'mmlai dommvoudda da Saa'mi siidsábar vue'zzest sää'mvoudda. Lij vääžnai vä'ldded lokku kumulatiivlaž vaikkõõzzid da historlaž ä'rbb ko tu'mmjet äimmõspolitik vuõiggvuõdmeäldlažvuõttvaikkõõzzid.

Teättču'kk 1. Äimmõsmuttâz da äimmõspolitiikk vaikkõõzz sää'mkulttuu're: vue'lğğemsââ'j da vaikkõõzzi tää'zz.

- 1) Vue'lğğemsââ'jjen historlaž ä'rbb. Sää'mkulttuur da -ķiõl lie vaarvuâla valdai assimilaatio- da õhtsažkââdlaž mu'ttemprosee'ssi diõtt, da sää'mkulttuur vuei'ttemvuõd šiõttlõõvvâd äimmõsmuttsa kulttuurlânji ķeäll'jeei nalla lie aštum.
- 2) Aarklaž vu'vdd pakkân jâ'ttlubun ko jee'res maai'lm. Sä'mmlai jie'llemvue'jj da kulttuur lie šõddâm aarklaž jeällmõõžžin. Äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõš vuei'tet vuei'nned sä'mmlaid kulttuurlaž mu'ttemprose'ssen.
- 3) Äimmõsmuttâz tuõ'll'jummsa da šiõttlõõvmmõ'sše põrggi mõõntõõllmõõžžī ķiõldlaž vaikkõõzz: piõggviõgg raajmõš, ođđ kuâivvâz da pirrõsresuursi serddmõš meädda sää'mõhtsažkââ'dd âânmmõõžžâst vaikkte vuõ'i'ğgest, vuõigte'meld le'be pannvuõ'i'ğgest sää'mkulttuur jie'llemäärrmõõžžid da šiõttlõõvmmâmvuei'ttemvuõdid.
- 4) Vuõiggâdvuõdlaž status da resuurs. Sää'mõhtsažkoo'ddi vuei'ttemvuõd vuässõõttâd äimmõspoliti'kke da raajjâd jii'jjes vaikkteei sää'mkulttuu're vuâdđõõvvi äimmõspolitiik da kulttuurlaž kuânstid šiõttlõõvvâd äimmõsmuttsa.

3. SOSIOKULTTUURSAŽ VUÕIGGVUÕDMEÄDLAŽVUÕTT

Vuõiggvuõdmeäldlažvuõdâst fi'ttõssân lie määng miârkkõõzz. Tõt lij relatiivlaž da kontekstuaal'laž, gu jee'res joukid vuõiggvuõdmeäldlažvuõtt vuäitt miârkkšõõvvâd jee'res aa'sšid da tõn vuei'tet tä'rķstõõllâd jee'res ķiõččâmvue'jjin. Äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõd vuälvuõd da vuâdđ- da oumažvuõiggâdvuõttvuälvuõd lie čuäjum tää'rķben Äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeäldlažvuõtt -ha'ņķķõõzz lopprapoortâst (Kivimaa dj. 2023).

Lää'ddjánnam meerlaž tää'zzest vuõiggvuõdmeâldlažvuõđ ärvvtõõlât vuâđdlää'jj (731/1999) vuâđđ- da oumažvuõiggâdvuõttšiotlmi nuájja, koin ko'lle sä'mmlai vuõiggâdvuõtt jii'jjes kulttuu're (17§), va'sttõs pirrõõzzâst (20§), õõlmâs vää'ld vuâđđvuõiggâdvuõđi staaneemõõlgtõs (22§) da vuõiggâdvuõtt sosiaalstaa'ne, škooultõ'sse, pi'rğğummša, čâ'rste'mes jie'llma da jällmõ'sše (6-19 §) di sä'mmlai vuõiggâdvuõtt kulttuurjiõččvaaldšemuõ'tte (121§). Lââ'ssen sää'mte'ğğlaa'jjin da spesiaal-laa'jjin šiõtt'tõõlât sä'mmlai vuâssõõttâmvuõiggâdvuõđid. Tâin šiõttõõlât vuõiggvuõdmeâldlažvuõđ Lää'ddjánnmest, da jeâ'rben mõõnni aai'jin vuõiggvuõdmeâldlažvuõttšagstõõllmõ'sše lij kaggõõttâm še globaal da pâ'jjel puõlvvõõggid vuállai vasttõs obb skääđsuõllu da oumažkââ'dd pue'ttiââ'jest luâttvää'n da äimmõsmuttâz kõõskâst. Tää'rkben täid teemaid ķiõtt'tõõlât taullõõggâst 2.

Alggmeer šâ'dde äimmõstââimai da äimmõspolitiikk seu'rrjõssân mäångai sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõttvaikkõõzzi vuâlla. Tâin ko'lle veeidas õhttsažkââddlaž da kulttuurlaž vaikkõõzz mâ'te pirrõ'sse, porrmõõžžpuu't'tõ'sse, raajjmõ'sše, tâllõ'sse da energiapuu't'tõ'sse da -âânnmõ'sše till'lõõvvi vaikkõõzz da jee'resnallšem vuõiggvuõdmeâldlažvuõđ fi'ttjõõzz. Äimmõspolitiikk vuõiggvuõdmeâldlažvuõ'tte ko'lle miârkteeinalla kõõččmõõžž nuâ'd da aau'ķi juâkkmõõžžâst, le'be mõõk tue'jjei kue'dde šuurmõs nuâ'd äimmõstââimain, mõõn diõtt da mâ'htt nuâ'd vuei'tet tuõ'll'jed da kompensâ'stted. Nuâ'djue'ķķemkõõččmõõžž šâ'dde jeâ'rben ko juu'rdet infrastruktuurha'ņķkõõzzid, kook tuârjje äimmõsmuttâz tuõ'll'jummuž da fossiil'laž puâlddemaunnsin čâuddõõttmõõžž.

Äimmõspolitiikk sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõđin lie mäång jee'res tää'zz pâi pääiklaž tää'zzest globaal tässa. Pääiklaž tää'ss čuâ'jat õutstõõzz jie'llempirrõ'sse, vooudlaž tää'ss mäddkâdda le'be ouddmiârkkân sä'mmlai dommvoudda, meerlaž Lää'ddjánnma, rââstmeersaž tâ'vvjânnmid, EU, aarklaž da Baree'nts vuu'did, da globaal čuâ'jat obb skääđsuõllu tässa da ÕM tu'mmstõõggid. Õhtt tää'ss vuâi'tçi lee'd meeraikõskksaž sää'mvu'vdd, koozz ko'lle Lää'ddjánnam, Taarrjânnam, da Ruõccjânnam tâ'vv-vue'zz di Kuâlõõgg njarggânnam vu'vdd Ruõššjânnmest, leâša tån tää'zzest jeät tuõjjuku ânn'jõžââ'i'j äimmõspoliittlaž tu'mmstõõggid. Sââ'jj vuâitt mottjed, jõs kuu'ķķ valmštõllum tâ'vvjânnmallaš sää'msuâppmõš ratifiââ'stet. Tâ'vvjânnmallaš sää'msuâppmõõžž mie'rren lij harmonisâ'stted sä'mmlaid kuõskki lââ'jjšeâttmõõžž. Jee'res taa'zzin sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõđ tä'rķstõõlât jee'res nalla, globaal tää'zzest huõlât obb skääđsuõllu pue'ttiââ'jest, go meersaž tää'zzest vie'sseed globaal vasttõõzz da pâi'lpuõlvvõõggsaž kõskkvuõđ meersaž ouddõõzzid.

Sää'mkulttuur meâldlaž äimmõstââimai mie'rrummšest Sää'mtee'ğğin, Saa'mi siidsâbbrest da sä'mmlaž äimmõs-suâvtõõzzâst lij kõskksaž rool. Sää'mkulttuur meâldlaž da ķeâll'jeei äimmõstââimai mie'rrummšest lij vääžnai tuõrvâd sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõđ vuâđđ- da oumažvuõiggâdvuõttõõlgtõõzzi tiu'ddepiijmõõžž lââ'ssen.

Sää'mkulttuur ķiõččâmvue'jjest sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõđ teâuddjummuš Lää'ddjânnmest äimmõstââimain vuei'tet meâr'ted, što šâ'dde pue'tti vue'sstue'jjee'jin:

- sää'm kulttuurmaall da jie'llemvue'jj šiöttlöövmöš da seillmöš,
- ä'rbbvuõdlaž teäđ, luátköskkvuõđ da sää'm kíöli seillmöžž tuõrvmöš,
- äimmösmuttâz vaikktoõzzi tuõ'llstöõllmöš sä'mmlai dommvuu'dest da ju'n šöddâm häaitai tuõ'llstöõllmöš,
- sää'mkulttuur meäldlaž äimmöstââimai resursâsttmöžž da čöõđ viikkmöš,
- ju'n šöddâm kulttuursaž, kíõl'laž, pirrözzlaž, da mäddââ'nnullaž muttsi lokku välddmöš äimmöstââimain le'be kumulatiivlaž vaikktoõzzi tobddmöš äimmöstââimain, nuä'di juâkkmöžžâst da pue'röžžâst,
- sää'mkulttuur taarbi tobddmöš da tiu'ddepiijmöš äimmöstââimain da vaikkteei vuässadvuõtt sä'mmlaid kuõskki äimmöstââimai valmštöõllmö'sše, vaikktoõzzi ärvvtöõllmö'sše da seu'rjumša,
- tu'tkkuum tiõttu da ä'rbbvuõdlaž tiõttu vuäđđai tu'mmjemtuâjj äimmöspoliittlaž tu'mmstöõggin.

Vuõiggvuõđmeäldližžen vä'lddkulttuur da lää'jjšiõttei kíõččâmvue'jjest vuõinnum lää'kk vuäitt tuõdi viikkâd õhttsažká'ddrajjöõžžâst šöõddi čârstumša. Sä'mmla lie ouddmiârkkân jorrdam, što ä'rbbvuõdlaž sää'mjie'llemvue'jjid o'hjeei lää'jj lie čârstei, ko tõin jie mainste ni staañad sä'mmlai vuõiggâdvuõđ jijjâz kulttuu're (kč. Näkkäläjärvij dj. 2020). Ko lää'jjšeättmöš ij vää'ld lokku sää'mkulttuur, vaarrân lij, što lää'jjšeättmöš da tõn tiu'ddepiijji vaaldšemvuõdlaž tu'mmstöõgg rä'je jie'llemvue'jjid õõutnalše'mmen jeät-ga kulttuurlaž vuälvuõđid valddu lokku.

4. ÄIMMÖSPOLITIIKK DA SÄÄ'MKULTTUUR

Äimmöslää'jj õhttân täävtössân lij ra'vvjed äimmöstââimai vuõiggvuõđmeäldlažvuõđ da staaneed vue'zzstes sä'mmlai oudldöõzzid juä'tkķed da viikkâd ooudâs jijjâz kíõl da kulttuur (Äimmöslää'kk 432/2022 2§). Tât miârkkšâäv tõn, što sä'mmlai vuässöõttâmvuõiggâdvuõtt äimmöspoli'tkķe staaneet da äimmöstââimai vuõiggvuõđmeäldlažvuõđ ärvvtöõlât sää'mkulttuur kíõččâmvue'jjest. Äimmöslää'kk lij pohttam sä'mmlai kíõččâmvue'jjest kue'htt miârktei vuõiggvuõđmeäldlažvuõđ lâä'zzteei vuälvuõđ, ko äimmöstââimai mõõntöõllâmvue'jji vuõiggvuõđmeäldlažvuõtt mâänn õõudâs, da lää'kk lâä'zzat sä'mmlai vuässöõttâmvue'ittemvuõđid äimmöstââimaid di sää'mtee'gğ vuässöõttâmvuõiggâdvuõđi di alttuum sä'mmlai äimmös-suävtöõzz nuä'jja. Äimmös-suävtö'sse vaalšet tiõđõutstöõzz ee'ttķeeid di sä'mmlai ä'rbbvuõdlaž teäđ vuä'msteeid (Äimmöslää'kk 432/2022 21 §). Äimmös-suävtöõzz kōskksaž tuâjj lij puu't'ted teättvuäđđ äimmöspoliitiikk tuârjjan da ärvvtöõllâd äimmöstââimai vaikktoõzzid sää'mkulttuu're. Sää'mm äimmös-suävtõs lij luäđstes samai jijjâsnalšem orgaan, ko tõn tuâjast šâ'dde õhttân sä'mmlai ä'rbbvuõdlaž teätt da akateemlaž teätt, da tõin lie vuei'ttemvuõđ tâimmad globaal vuäppsen Pariis äimmös-suäppmöžž da meeraikōskksaž algmeeraid kuõskki oumažvuõiggâdvuõđölgtoõzzi ooudâsviikkmöžž diõtt äimmöstââimain.

Ee'jj 2023 toimmjummšes altteei sää'mm äimmös-suávtös vuáitt, jös tuõjju uu'det ri'jtteei resuursid da vuei'ttemvuõdid táimmad, pu'htted árvvsaž teáð da táimmame'tkõõzzid äimmõspoliitikk ooudásviikkmö'sše da raajjád oudldõõzzid tõõzz, što äimmõstáaim lie vuõiggvuõðmeáldla. Sää'mm äimmös-suávtõõzz tuájaid ko'lle asetõõzz mie'ldd še äimmõstáaimai vuõiggvuõðmeáldlažvuõðkõõčmõõžži árvvtõõllmõš sää'mkulttuur kíõččámvue'jjest (435/2023 1 § mom. 4), mii ráajj vuei'tlvi'žžen sosiokulttuursaž vuõiggvuõðmeáldlažvuõð lokku válddmõõžž äimmõstáaimain veiddsubun ko ouddál. Veiddsubun äimmõslää'jj oo'dummuž pohhtam vaikkõõzz plaaneemriáždõ'kķe da vuõiggvuõðmeáldlažvuõ'tte leát kíõtt'tõllum Äimmõspoliitikk vuõiggvuõðmeáldlažvuõtt -ha'ñkõõzz lopprapoortást (Kivimaa dj. 2023).

Äimmõslää'kķ (432/2022) peejj täávtõõzzid Lää'ddjánnam äimmõspoliitikk plaanummša da seu'rrjummša (1 §). Konkreetlaž táaim äimmõslää'jj tiu'ddepiijmõ'sše šiotteet pááðailaa'jjin, äimmõslää'jj meáldlaž prograamin da plaanin di täállarvõsmõõntõõllmõõžžin. Äimmõslää'jj täávtõõzzi teáuddjummuš õõlgat miárkteei táaimaid Lää'ddjánnam õhttsažkáá'dd jee'res sektoorin. Kõskksaž äimmõstáávtõõzzi da -táaimai õsttmõõžž da vaikkõõzz leát árvvtõõllum taullõõggást 1, ko'st leát tá'rķstõõllám tiu'ddepiijmõõžž vuei'tlvaž vuõiggvuõðmeáldlažvuõttvaikkõõzzid sä'mmlaid da identifiaštum ooudásviikkámtaarbid äimmõstáaimai vuõiggvuõðmeáldlažvuõð oudeem väáras da äimmõsmuttsa šiotlõõvvám väáras. Vaikkõõzz leát klasstõõllám vuõigg, pannvuõigg da vää'lteei vaikkõõzzid. Lij väážnai tu'mmjed ooudkíõ'tte äimmõspoliitikk täávtõõzzi teáuddjummuž vaikkõõzzid, što ju'n valmštõõllám poodd vuei'tet tobðškue'tted vuei'tlvaž vuõiggvuõðmeáldlažvuõttvaikkõõzzid da vá'ldded lokku jee'res vuáðð- da ooumažvuõiggádvuõttkíõččámvue'jjid obbváá'ldlânji. Äimmõstáaimai plaanummšest jee'res vuáðð- da ooumažvuõiggádvuõdid vuei'tet jouddád árvvtõõllád da verddõõllád kõskkneez. (kķ. láákk 5). Seámma táaimain vuáit'te lee'd nu'tt miõttlõs da kíõldlaž vaikkõõzz, da nuu'bb beá'lnn táaimai vaikkõs vuáitt lee'd kíõldlaž vuá'niķ ääi'jkõõskást, leáša ouddmiárkkân teknologia ouddnummuž mie'ldd vaikkõõzz vuáit'te šõddád ku'kes ääi'jkõõskin miõttlõ'ssen. Vaikkõõzzid lij väážnai tobddád, što tõin vuei'tet valmštõõllád resursástmõõžžin da se'rddempoodd rá'tkķummšin da vá'ldded lokku jee'resnallšem vuu'dlaž jeállmõõžžid.

Sä'mmlai dommvuu'd joottlõkriáššmõš vuáððáávv vue'llgaž narodmeá'r, ku'kes kõskkvuáði, á'rbbvuõðlaž jie'llemvue'jji da háá'rves aaztõõzz diõtt ánn'jõžáái'j ravvsânji privattaautin játtmõ'sše. Má'te taullõk 1 čuá'jat, joottlõõgg šáddeempõrtpiáštji kie'ppumšin vuei'tet tuõ'll'jed äimmõsmuttáz kíõldlaž vaikkõõzzid sää'mkulttuu're, leáša dommvuu'd piáštji keä'ppummuš õõlgat joottlõõgg liádggli'žžen šõddmõõžž, luáttvuejjamneávai puálddemaunnsi pírrõsci'sttjeeivuõð ouddnummuž da oõðnallšem jáá'dtemriáždõõggid čárrsiidin ká'ddkõõskõõzzi kääzzkõõzzid.

Riikksuávtõõzz (2022) čiołgtõõzzást meersaž šiotlõõvmmõšplaanást ekka 2030 e'tkķeet se'lvvtemnalla sä'mmlai äimmõsmuttáz šiotlõõvmmõšplaan raajmõõžž. Plaanást le'čči väážnai pu'htted ou'dde äimmõsmuttáz ju'n vuámmšum da oudlkõsttum vaikkõõzzid sää'mkulttuu're, sää'mjie'llemvue'jjid, sä'mmlai dommvoudda da sää'mõhttsažkádda di árvvtõõllád äimmõsvuõiggvuõðmeáldlažvuõð teáuddjummuž sä'mmlai kíõččámvue'jjest da raajjád e'tkķõõzzid seu'rrjummšest da tu'tkķummuštaarbin. Što plaan vuáitt lee'd vaikkteei, tõn õõlgči

vuâđđtöövâd tu'tkkuum tiöttu da e'tkkeeđ konkretlaž täämaid sää'mkulttuur šiöttlöövmoöžž tuärjeem vääras. Šiöttlöövmošplan raajmoš vuäi'tči lee'd luândlânji sä'mmlai äimmös-suávtööz tuâjj. Šiöttlöövmošplan raajmoš öölgat resuursid da teättvuâđđ peivvtummuž, te'l pukin jäänmošan kättjeei čiöłgtös äimmösmuttâz vaikköözziin Lää'ddjânnam sää'mkultuu're lij kuöskkâm ääi'jköösk 1960–2019 (Näkkäljärvi dj. 2020).

Taullök 1. Äimmöspoliitikk kōskksaž täävtōōz, vaikkōōz da ouddnummuštaarb sää'mkulttuur da vuōiggvuōđmeäldlažvuōđ ķiōččâmvue'jjest.

		Tiu'ddepiijmōōžž vuei'tlvaž vaikkōōz sää'mkulttuu're			Ouddnummuštaarb vuōiggvuōđmeäldlažvuōđ ouddnummuš vääras sä'mmlai ķiōččâmvue'jjest
		Vuōigg vaikkōōz	Pannvuōigg vaikkōōz	Vuōigg vaikkōōz	Pannvuōigg vaikkōōz
Aalmjallaš täävtōōz	Oummu tāimm'mōōžžâst šōōddi šâddeempōrtt-piâsttji ķeä'ppummuš	Vuōigg miōttlōs vaikkōs, tuō'llai äimmōsmuttâz ķiōdlaž vaikkōōzzid.	Ķeâšt'teei mäddâânnmōōžž lâssnummuš vuei'tlvaž piōggviōgggraajmōōžž mie'ldd. Liâdggnummuž oōlgtam kuâivâzmineraali ooccmōš da vuei'tlvaž kuâivvsi alttummuš.	Teä'ğğâânnmōōžž šorrunnummuš, investâ'stemtaarb, ä'rbbvuōđlaž jie'llemvue'jji vue'ķķâ'ttem vaiggsuubun šōōdmōš.	Pei'vvenegii äü'ķķummuž ooudâsviikkmōš nu'tt, što tōt va'sttad sä'mmlai dommvuu'd jeällmōōžžid
	Joottlōōgg šâddeem-pōrtt-piâsttji ķeä'ppummuš	Vuōigg miōttlōs vaikkōs, tuō'llai äimmōsmuttâz ķiōdlaž vaikkōōzzid.	Jââttmōōžž vaiggsuubun šōōdmōš.	Ä'rbbvuōđlaž jie'llemvue'jji vue'ķķâttmōōžž kalšmōōvmmōš da vaiggsuubun šōōdmōš.	Tarbb oudeed pirrōsci'sttjeei teknologia/ puä'lddemaunnâz, koon vuei'tet äâ'nned luâttjeällmōōžžin da kââ'tt tuâdd šōōņ vaajtōōllmōōžžid di sä'mmlai dommvuu'd jeällmōōžžid suâvlaž joukkjoottlōōgg.
	Äimmōsriiski vaaldšummuš	Vuōigg miōttlōs vaikkōs. Sää'mkulttuu're da jie'llempirrō'sse till'lōōvvi äimmōsriiski tobddmōš da vaaldšummuš kâä'vvtummšest da suōjjeemvuu'di hââid da âânnmōōžž plaanummšest.			

	Äimmöskeäll'jemvuod oudummuš	Kää'vvtummuš da suõjjeemvuu'di hääid da äänmõõžž plaanummuš šõddmõš.	Turiism da turismmkääzkkõõzzi oudâsviikkmoš nu'tt, što tõk lie äimmöskeäll'jeei vuäitt uu'ceed keâsttõõtmõõžž ä'rbbvuodlaž jie'llemvue'jjivui'm.		Sä'mmlai ä'rbbvuodlaž jie'llemvue'jji äimmöskeäll'jemvuod obbvuoõttärvvtoõllmõõžž raajmõš.
Plaaneem- da seu'rrjemriäidõk	Ku'kes da kõskk-ku'kes ääi'jkõõsk äimmõsplaani	Miõttlõs vaikkõs da vuettemvuõtt pue'reed teävtuõdä sä'mmlaž äimmõs-suävtõõžž da sää'minstituoioi vuässadvuõdin da raajjäd tääimaid sää'mkulttuur staaneem väaras.	Raajjâž vuetlvi'žžen äimmõstääimai teäggtoõžž oudâsviikkmoõžž da sää'mkulttuur lokku völdmõõžž teäggtoõžžâst.	Takai tie'ttemvuõtt äimmõsmuttsest da tõn õhtvuõdâst sä'mmlai vuõiggadvuõdid lâssan.	Sää'mtee'gõg da saa'mi siidsabbar õhtsaž jiijjâž äimmõsplaani da täävtõõžžpiijmõš.
	Mäddââ'nemsektor äimmõsplaani		Käävtummuš ohjjummuš nu'tt, što tõt völd lokku äimmõsmuttâž vuõiggvuõdmeäldlažvuõttvai kktõõžžid.	Jee'res mäddââ'nemsektori da äimmõsmuttâž õhtsažvaikkõõzzi tobdstummuš sää'mkulttuure.	Käävtummuš da sä'mmlai dommvuu'd meäccõõvmmõõžž da miõsttjõõvmmõšvaikkõõzzi kiõdlaž vaikkõõzzi kõggmõš/ tuõ'lstõõllmõš/ kompensâ'sttmõš sää'mkulttuure da puäzõhoiddu.
	Meersaž äimmõsmuttâž šioõtlõõvmmõšplaani	Miõttlõs vaikkõs, rääj vuetlvi'žžen tääimai oou'dummuš, kook tuärjee sä'mmlai šioõtlõõvmmõõžž.			Sää'm äimmõsmuttâž šioõtlõõvmmõšplaani raajmõš sää'm äimmõs-suävtõõžž tääimast.
	Äimmõspoliitikk plaani teäuddjummuš seu'rrjummuš da äimmõsee'kkõõlõgtõs	Miõttlõs vaikkõs, teäuddjummuš seu'rrjummuš rääj vuetlvi'žžen äimmõspoliitikk vaikkõõzzi seu'rrjummuš sää'mkulttuure da sä'mmlai jie'llempirõ'sse			Metteemneävvai õõu'dummuš äimmõspoliitikk vaikkõõzzi seu'rrjummušâ sää'mkulttuure. Sää'minstituoioi jiijjâž äimmõstääimai da äimmõspiästtji seu'rrjummuš jiijjâž ee'kkõõlõgtõõžžstes.

Vuássadvuõtt	Sää'mtee'gǵ da Saa'mi siidsábbar vuássõõttámvuõiggádvuõđ äimmõstááimaid ođđ äimmõläá'jj nuájja	Sä'mmlai vaikktemvui'ttemvuõđ äimmõspoliti'kke šâ'dde pue'rben.	Tiu'ddepeejj Lää'ddjânnam meeraikõskksaž õõlgtõõzzid. Õõlgtat sää'minstituoioin äimmõspolitiikk ä'sštobddmõõžž.	Lââ'zzat vuárrvaikktoõzz da teâđ ve'rǵgnii'kki da sä'mmlai kâskka.	
	Sää'mm äimmõs-suávtõs	Sä'mmlai vaikktemvui'ttemvuõđ äimmõspoliti'kke šâ'dde pue'rben da äimmõspolitiikk teâttvuâđđ šâdd pue'rben. Tiu'ddepeejj Pariis äimmõs-suáppmõõžž.	Meeraikõskksaž ouddmiárkk alggmeerai vuássadvuõđâst äimmõspolitiikkâst.	Tiõđõutstõõzz da ä'rbbvuõđlaž teâđ vuä'mstee'ji õhttsažtuâj šõddmõš.	Tääimain ä'lǵǵe lee'd dovo'lna resuurs da tiudâs suverenite'tt, što tuâjj vuáitt leksted.

5. KÖSKKSAŽ ÄIMMÖSTÄÄIMAI VUÖIGGVUÖÐMEÄDLAŽVUÖTTŠÖDDMÖÖŽŽ SÄ'MMLAI KĪÖČČÄMVUE'JJEST

Äimmös-vuöiggvuöðmeäldlažvuött lij samai männggvuällsaž da -täss'saž fi'ttös, da sää'mkulttuur kĪöččämvue'jjest tu'mmjemnalla šädd töt, mä'htt jee'res vuöiggvuöðmeäldlažvuöttfi'tjöözzid ärvvtöölät köskkvuöðäst sää'mkulttuu're. Töözz öhttan še globaal vuöiggvuöðmeäldlažvuött, le'be obb skääðsuöllu pue'ttiäi'gğ mottjeei äimmözzâst, da päi'puiölvvöögguött, pue'tti puölvvööggi vuöiggädvuött jie'llma, pirrö'sse da kulttuu're, di aau'ki da nuä'd vuöiggvuöðmeäldlaž jue'kķem (Newell ym. 2021). Meerkoo'ddi globaal vasttöözz, nuä'djue'kķem da resuursid köskkvuöðäst meersaž ouddö'sse tu'mmjet riikklaž da vooudlaž tää'zzest EU-tää'zz äimmöstääimain. Öhttsallaš tää'zzest tu'mmjemnalla šädd globaal da meersaž ouddöözz köskkvuött pääiklaž kulttuurlaž da jie'llemvue'jjlaž taa'rbid, jee'res vuöiggvuöttmeäldlažvuöttfi'tjöözzi vuei'nnlööttmös da nuä'djue'kķem.

Äimmöstääimain vuäi'tte lee'd še raajid rästldeei vaikköözz sä'mmlaid ouddmiärkkân šöddmööžžin, koin plaaneet piöggviögg raajmööžž raajvvu'did le'be va'steei ruänn energia ha'ñkķöözzid. Nu'tt koččum Espoo suäppmös raajid rästldeei pirrösvaikköözzi ärvvtööllmööžžâst öölgat, što räjjlažvaldiain älgg vuei'tted vuässööttâd kää'vvtummuš- da raajjâhma'ñkķöözzi pirrösvaikköözzi ärvvtööllmös'sše (YVA) da plaani da prograami pirrösvaikköözzi ärvvtööllmös'sše (SOVA), jös ha'ñkķöözz vaikköözz vuälla tai valdiai voudda (Espoon sopimus 67/1997). Tän öhttvuöðäst älgg še se'lvted vuei'tlvaž vaikköözzid sää'mkulttuu're da kuulläd kööččmööžžâst äärrai sää'möhttsažkää'dd. Lää'ddjânnmest sää'möhttsažkää'dd da sää'mtoi'mmjee'jid ku'lleš, ko Taarrjânnam Lebesby da Teän koo'ddid plaaneeš Davvi-piöggviökk-ķee'dd, ko'st le'čči leämmaš vaikköözz Uccjoogg voudda. Lää'ddjânnam beä'lnn ha'ñkķöözz teäuddjumuš öölgti viökkjodđâz raajmööžž. Ha'ñkķös lij leämmaš jää'ttmen ee'jjest 2017 ää'ljee'l da ooccmööžžid oođeeš ee'jj 2022. Lää'v piöggviökk-ķee'dd da viökkjodđâz raajmös'sše ij leäkku vöi miöttum. Sä'mmla Taar da Lää'ddjânnam beä'lnn lie vuästtlâsttam ha'ñkķöözz kĪöldlaž kue'stelm- da puäz3hâiddvaikköözzi diött. Ha'ñkķöstäimmai lie jorddam, što ha'ñkķös lij viält'temes äimmösmuttâz kĪöldlaž vaikköözzi tuö'llstööllâm diött (Pirrösministeria 2017, NVE 2023).

Sä'mmlai dommvuu'dest serddmös ruänn energiasažje da nuä'djue'kķem lie samai ääi'jpoddsa. Taar pääimös vuöiggädvuött čouu'di ee'jj 2021 puäz3sää'mmöhttsažkoo'ddi raajjâm läittmööžžid Fosen Vind- piöggviökk-ķee'dd raajmööžžâst Trondheim vuu'd saujvue'zzest. Ķee'ddest lie nu'tt 150 piöggstroit'itel. Pääimös vuöiggädvuött čouu'di, što piöggviökkraajmös tue'jjii sä'mmlai kultturlaž vuöiggädvuöðid vuästta, jeä'rben puäz3hâiddvuöiggädvuöðid, kook lie staanuum siviil- da poliittlaž vuöiggädvuöðid kuöskki öölmäs-suäppmööžžâst. Öutstös suu'deš nu'tt peä'l miljoon eeu'r skääðko'rvvöözzid. Pääimös vuöiggädvuöð tu'mmstöögg jeät leäkku piijjâm toimma. Sä'mmla lie riäžžâm ööutsää'jest pirrös- da ouumažvuöiggädvuöttorganisaatioivui'm miöllčuä'jtöözzid Oslost da pirr Taarrjânnam tä'lvv-pä'zzläštammannust 2023, što pääimös vuöiggädvuöð tu'mmstöögg tiu'ddepiiimös šööddči jät'tlubun. Fosen Vind da Taarrjânnam valdia jie haa'led peälte puk le'be ni vue'zz piöggmaalain, puäz3hoi'ddjeei gös öölgte što kuuitäg vue'zz peälte'če (Fjellheim 2022).

Sää'mte'gğ, Taar valdia da läittmōōžž raajjâm puäžžhoi'ddjeei lie sagstōöllâm kuânstin tu'mmstōōgg tiuddepuijâm vääras, leäša čouddmōōžž jeät leäkku kaunnâm. Piōggviōkk lij vue'ss ruänn serddmōōžž, leäša Taar pāaimōs vuōiggâdvuōđ mie'ldd piōggviōkkraajmōš ij vuäžž neu'rreed sä'mmlai vuâđđ- da oumažvuōiggâdvuōđid. Va'stteei äimmōs-suudōōttmōōžž vuäi'tte täujined, jōs meersaž mōōntōöllmōōžžid, vaikkōōzzi ärvvtōöllmōōžžid da sosiokulttuursaž vuōiggvuōđmeâldlažvuōđ jeät staa'nuku ha'ŋkōōzzin aalgâst ää'jee'l. Fosen Vind šōōdmōš čuä'jat, što äimmōstââimain âlgg ärvvtōöllâd meeraikōskksaž oumažvuōiggâdvuōttisuâppmōōžž i oōlgtōōzzid, hât jiōčč suâppmōōžž jie ni ķiōtt'tōōl äimmōsmuttâz. Lää'ddjânnam sä'mmlai dommvuu'dest lie Jeänōōgg ķiōttmaaddâst kolmm piōggstroi'ttel. Plaan ođđ piōggviōkkstroi'ttlid jie leäkku tän poodd, leäša potentiaal'laž piōggviōkkvuu'did se'lvvtet samai ää'n sä'mmlai dommvuu'd koo'ddin. Meä'cchalltōōz luâttväärplaan mie'ldd piōggviōkkha'ŋkōōzzid jeät a'lttuku ääi'jkōōskâst 2022–2027 sä'mmlai dommvuu'dest (Meä'cchalltōs 2022).

Meeraikōskksaž oumažvuōiggâdvuōttvue'jjest äimmōsmuttâz leät älggam ķiōtt'tōöllâd veiddsânji še oumažvuōiggâdvuōttkōōččmōššân. ŌM:i oumažvuōiggâdvuōttkomitea tu'mmji ee'jj 2022 siviil- da poliittlaž vuōiggâdvuōđid kuōskki oōlmâs-suâppmōōžž tiu'ddepuijijmōōžž kuōskki individuaal-läittmōōžžâst, što Australia ij leäkku o'nnstam suō'jjled Torres čuä'lm suōllui alggmeerōhttsažkââ'dd äimmōsmuttâz häaitlaž vaikkōōzzin. Nääi't Australia lij tue'jjääm siviil- da poliittlaž vuōiggâdvuōđid kuōskki oōlmâs-suâppmōōžž da alggmeerōhttsažkââ'dd vuōiggâdvuōđ vuâstta naaudšed kulttuurstes nu'tt, što “miōllvä'liddsaž kässjōōttmōōžž” ij šōōdd sij privattjie'llma, piârrija da do'mme (oōlmâs-suâppmōōžž 17 da 26 artikla). Valdia oōlgtēš kompensâ'stted läittjid tōn hääi't, mōōn lie ķiōččlâ'sttam, leäša kompensâ'sttmōōžž tää'zz jeät meä'rtam. Kompensâ'sttmōš da vuei'tlvaž korvvummuš pä'cce Australia valdia va'sttō'sse, jōs tōt meinn jää'ķkēd komitea čââuddōōzz. Komitea tu'mmji, što oōlmâs-suâppmōōžž nuäija taarbšet miârkteei da jâ'ttel meersaž da meeraikōskksaž tääimaid äimmōsmuttâz vaikkōōzzi ķie'ppummuž vääras, te'l muđoi tōt vuäitt neu'rreed vuōiggâdvuōđ jie'llma (Human Rights Committee 2022). Tu'mmstōk rääj ođđ vâäl ođđ äimmōs-suudōōttmōōžžid da vuōiggâdvuōttprosee'ssid globaal'lânji.

Teättču'kk 2. ÕM:i ooumažvuõiggâdvuõttkomitea Torresčue'lm suõllui alggmeerõhttsažkââ'dd raajjâm lâittmõõžž čââudõõzz vaikktoõzzi ärvvtõõllmõõžž alggmeera i vuõiggâdvuõdi kíõččâmvue'jjest.

Vuei'tet tu'lkkëed, što čââudõõzzin lie kolmm vâ'lddssaagg äimmõsvuõiggâdvuõdmeâldlažvuõd teâuddjummsa:

1. Alggmeerain lij vuõiggâdvuõtt sue'jjlummsa äimmõsmuttâz vuâstta, da änn'jõž ooumažvuõiggâdvuõttneäv v ta'rjee vuõiggâdvuõdlaž sue'j äimmõsmuttâz kíõldlaž vaikktoõzzid vuâstta.
2. Valdia, kook jie suõ'jje sij lää'jjââ'nnemvää'ld vuâlla âârrai oummid äimmõsmuttâz haaitlaž vaikktoõzzin, sâ'tte neu'rreed sij ooumažvuõiggâdvuõdid meeraikõskksaž vuõiggâdvuõd nuájja.
3. Alggmeera i individuaal da õhttsažkââ'dd vuâi'tte veiddsubun õõlgted ooumaž- da kulttuurvuõiggâdvuõdâz teâuddjummuž äimmõsmuttsa šiõttlõõvâm- da tuõ'llstõõllâmtuâjast meersanji da meeraikõõskeld da kaggâd vuõiggâdvuõttšõddmõõžžid meersanji da tue'jjeed ooumažvuõiggâdvuõttlâittmõõžžid.

ÕM:i ooumažvuõiggâdvuõttkomitea čââudõõs rääjj vue'zzstes kriteerid, koi vie'kkën vuei'tet ärvvtõõllâd äimmõspoliitikk vaikktoõzzid sââ'mkulttuure da meeraikõskksaž ooumažvuõiggâdvuõttuâppmõõžž i õõlgtõõzzi tiu'ddepiijmõõžž Lää'ddjânnmest še.

Lää'ddjânnmest jie leäkku leämmaš vuõiggâdvuõttšõddmõõžž kook kue'skkë äimmõsmuttâz, alggmeervuõiggâdvuõdid da äimmõsmuttsa šiõttlõõvmõõžž. Lää'ddjânnmest pirrõsvuâdđvuõiggâdvuõdi ärvvtummuš kõskkvuõdâst sâ'mmlai vuâdđ- da ooumažvuõiggâdvuõdid lie puâttam ou'dde jeâ'rben Teän čâ'ccõõzz luõzz še'llemkíõlddi piijmõõžžâst. Teän čaa'zjivuu'dest lie kíõlddam luõssšeellmõõžž ee'jjest 2021 ää'ljee'l. Kíõld lij juâtkkam ekka 2023 da tõn ärvvtõõlât piiriee'jji. Teän čâ'ccõõzz kue'llsee'llemkíõlddi vuâdđõõdât kue'llnaa'li tuõrvvmõõžžin da luâđ määngghämmsažvuõd tuõrvvmõõžžin, kook lie ärvvtõõllum kõskkvuõdâst sâ'mmlai vuâdđ- da ooumažvuõiggâdvuõdid. (HE 56/2022). Vuâdđlää'kkvälljkââ'dd lij ärvvtõõllâm, što Teän čâ'ccõõzz luõssšeellmõõžž kíõld lij vuâdđlää'jj meâldlaž. Tõt lij jeâ'rben ärvvtõõllâm vuâdđlää'jj 20 § kõskkvuõd sâ'mmlai kulttuurlaž vuâdđvuõiggâdvuõdid. Vuâdđlää'kkvälljkââ'dd mie'ldd luõssnaa'li sââ'j vuâžžmõš pi'stti tâssa ou'dad sââ'mkulttuur juâtkkjemvuõd (PeVL 91/2022 vp). Sââ'mte'gğ ij leäkku tuârjjam luõzz še'llemkíõlddi da lij õõlgtam rää'jtõõzzi piijmõõžž jee'resârra ko sâ'mmlai vue'kkâttam luõssšeellmõõšše (Sââ'mte'gğ 2023). Sââ'mtee'gğ raajjâm e'tkkõõzz da tõn vaikktoõzzid jeât leäkku se'lvvtam vaaldšmest.

Teän čâ'ccõõzz luõzz še'llemkíõld lij miârktee i oudđšõddmõõš, gu luõssnaa'li sue'jjlummuž nuájja rää'jtet sâ'mmlai vuâdđ- da ooumažvuõiggâdvuõdid. Konfliktt õhttan pannvuõ'i'gğest še äimmõsmuttsa, gu äimmõsmuttâz ärvvtõõlât vaikkted kíõldlânji kue'llnaa'lid da vaikktež lââ'zzted jeâ'rbi mie'ldd smâ'gğluõzz voddõõttmõõžž jooggâst. Pââimõs vuõiggâdvuõtt lij še linjjâam, što sâ'mmlaid kuulli da vuâdđlää'jj suõjjâam kue'llsee'llemvuõiggâdvuõtt ij leäkku rää'jtem, pe'ce še sâ'mmlai kue'llsee'llemvuõiggâdvuõd vuei'tet rää'jtet vuâdđlää'jj 20 § pirrõsvuâdđvuõiggâdvuõd nuájja joo'ttikue'llnaa'li tuõrvvâm diõtt (KKO:2022:26). Čââudõõzzâst

lij kōōskāst pāi'lpuōlvvōōggvuōđ ķiōččāmvue'ķķ, le'be hā't rāā'jtōōzz rāāžžee sāmmlai vuāittmōōžž juā'tķķed oudās kue'llšee'llemkulttuur ān'jōžāāi'jest, tōt tuōrvči kuuitāg sām kue'llšee'llemkulttuur seillmōōžž pue'ttiāāi'jest. Jōs kue'llšee'llemķiōld juātkk kuu'ķķ, fe'rttai tu'mmjed, mā'htt luōssšeellmō'šše se'rddi teāttisilttōs serdd luādłānji puōlvvōōggāst nobba. Čāāudōōzzāst pirrōsvuōiggādvuōđid leāt ārvvtōōllām jāānab miārktee'jen ko sāmmlai vuāđđ- da ooumažvuōiggādvuōđid, mā'st vuāi'tte še lee'd vaikkōōzzās ko ārvvtōōllāt āimmōstāāimai da -politiikk vaikkōōzzid sāmmlai vuāđđ- da ooumažvuōiggādvuōđi teāuddjumšā. Pirrōsvuāđđvuōiggādvuōđid vuāđđeei āimmōstāāim vuāi'tčeš analooglānji ārvvtōōllād vāāžnjen, hā't tōt neu'rre'či sāmmlai vuāđđ- da ooumažvuōiggādvuōđid. Jee'res vuōiggvuōđmeāldlažvuōttkōōččmōōžžī identifiā'sttmōš da tōi ārvvtōōllmōōžž ouddu'tmmjummuš lij vāāžnai āimmōstāāimai plaanummšest, što vuei'tet minimā'stted ķiōldlaž vuāđđ- da ooumažvuōiggādvuōttvaikkōōzzid.

6. ÄIMMÖSPOLITIIKK VUÖIGGVUÖĐMEÄDLAŽVUÖĐ ÄRVVTÖÖLLÄMKÖÖČČMÖÖŽŽ SÄ'MMLAI ĶIÖČČÄMVUE'JJEST

Äimmōspolitiikk vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ leāt klasstōōllām distributiivlaž- da sosiokulttuursāž di mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuōđid. Äimmōspaneel āimmōspolitiikk vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ tā'rķstōōlli ha'ņķķōs lij raajjām vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ ārvvtōōllām vāāras ārvvtōōllāmkōōččmōōžžīd da tōi tuārjjei veā'ķķ-kōōččmōōžžīd. Ärvvtōōllāmkōōččmōōžžī lie meinnum āu'ķķen jeā'rben āimmōspolitiikk plaani da prograami raajjmōōžžāst da āimmōspolitiikk tiu'ddepiijmōōžžī tuārjjei vaaldšemvuōđlaž tāāimain. Sāmmlai ķiōččāmvue'jjest ha'ņķķōōzzāst leāt čīņlmōōvvām sosiokulttuursāž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ da mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ tā'rķstōōllmō'šše. Sosiokulttuursāž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđin čuā'jtet ouddāl puki aāunāste'mes āārvaid da sosiokulttuursāž kōōččmōōžžīd. Sosiokulttuursāž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ vie'ķķen vāā'ldet lokku jeā'rbi mie'ldd sosiokulttuursāž jeā'rdōōzzid da jee'resnallšemvuōđāst šōōddi spesiaal taarbid da rā'ņņjemvuōđid. Sosiokulttuursāž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđāst vāā'ldet lokku ān'jōž pānnvuōiggvuōđmeāldlažvuōđid da pāi'lpuōlvvōōggsaž vaikkōōzzid. (Kivimaa dj. 2023). Mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuōđāst miārktei lij Sāā'mtee'ğğ da Sāā'mi siidsābbar di sām'āimmōs-suāvtōōzz vuōiggāiggsaž, vaikkteei vuāssadvuōtt āimmōstoi'mmjumšest.

Taullooggāst 2 leāt pohttam ou'dde kōskksaž ārvvtōōllāmkōōččmōōžžīd alggmeer sāmmlai ķiōččāmvue'jjest, koid leāt čīōlgtam Äimmōspolitiikk vuōiggvuōđmeāldlažvuōtt - ha'ņķķōōzzāst (Kivimaa dj. 2023), da tā'st tāā'rķtam sāmmlai da sām'kulttuur ķiōččāmvue'jjest. DV čuā'jat distributiivlaž vuōiggvuōđmeāldlažvuō'tte, SV sosiokulttuursāž da MV mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuō'tte. Ärvvtōōllāmkōōččmōōžžī lie luādštes takai tāā'zzest, gu āimmōstāāimaid da -politiikk tue'jjeet jee'res sektōōrin da jee'res vaaldāšm taa'zzin – ođđ āimmōslā'jj mie'ldd kā'ddtāā'zzest meersāž tāā'zz rājja. Ärvvtōōllāmkōōččmōōžžīn kue'htt lie samai miārktei sāmmlai ķiōččāmvue'jjest da kue'sķķe tā'ļķ sāmmlaid. Tāk lie mōōntōōllāmvue'jji vuōiggvuōđmeāldlažvuōđāst kaggōōtti kōōččmōš MV5 “Lij-a sāmmlai vuāssadvuōtt tuōrvvum si'jjid kuōskki āimmōspolitiikk tu'mmjemtuājast?” da sosiokulttuursāž vuōiggvuōđmeāldlažvuōđ kōōččmōōžžīn SV3 “Puārran-a/rāāžžad-a

sä'mmlai vuáđđ- da oumažvuõiggâdvuõdi teáuddjummuž da kulttuur tuõ'll'jummuž da oudásviikkmoõžž?" Jee'res ärvvtõõllámkoõčmoõžžin vuáitt tä'rkstõõllád vaikktoõzzid veiddsubun vue'ssen voodlaž da oudmiárkkân jee'res sää'mkulttuur se'st áárrai jookid. Sää'mõhtsažkáá'ddest lie še ränn'jeei statuuzzâst áárrai jouuk, mâ'te päärna, nuõr da ákksas oummu, koid álgg tobdsted da ärvvtõõllád vaikktoõzzid sij jie'llemáármõõžžid (SV2). Sää'mkulttuur vue'ssen jeä'rben pái'lpuõlvvõõggsaž vaikktoõzzi identifia'sttmõš da kíččlõõttmõš háaitai minimá'sttmõ'sše pue'tti puõlvvõõggid lij vä'žžlõs da máängvuállsaž koõččmõš (MV6). Sää'm meer lij nu'tt occkaž, što tõi diõtt sä'mmla lie samai ränn'jeei õhtsažkáá'ddsaz da pirrõslaž muttsid, da õõut puõlvvõõgg kíõččlâsttam muttâz da muttsid šiõttlõõvmmõš se'rdde pue'tti puõlvvõõggid. Čááudõõzzi da tááimai vaikktoõzzid õõlgči pá'stted õudlkâ'stted da se'lvvted jee'resnallšem skenaarioid še sää'mkulttuur pue'ttiägga pue'rmõs vuei'tlvaž tiõttu vuáđđee'l, što vuei'tet raajjád oudldõõzzid sää'mkulttuure till'lõõvvi pái'lpuõlvvõõggsaž vaikktoõzzi ärvvtõõllám vääras. Tá'vvjânmallaš čeä'ppjuákksest (NCoE) TUNDRA-ha'ñkõõzzâst leät raajjâm skenaarioid puäžžháaid pue'ttiägga mottjeei äimmõõzzâst (Käyhkö & Hortskotte 2017) da SAAMI-ha'ñkõõzzâst leät se'lvvtam sä'mmlai vuäinmid pue'ttiäi'jest mottjeei äimmõõzzâst (Näkkäljärvi dj. 2020).

Änn'jõžääi'j sä'mmlai ärbvuõđlaž jie'llemvue'jjid o'hjjei lää'jšeáttmõõžžâst da vaaldšmest jeät leäkku čuä'jtam konkreetlaž tááimaid äimmõsmuttâz šiõttlõõvmmõõžž tuärjummša. Äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõš da äimmõsmuttâz tuõ'llstõõllmõõžž lokku välddmõš lää'jšeáttmõõžžâst da tuärjõsriáššmõõžžâst õõlgat miárkteei muttsid, koid álgg valmštõõttâd. SAAMI-ha'ñkõõzzâst leät tuõttâm, što pukin paalgâskoo'ddin jie leäkku äânmoõžžstes dovo'lna jee'resnallšem ee'jjäiggsaž palggsid puõccui luânddsâž porrmõõžžha'ñkõõmmuž taarb teáuddjem vääras, da ko leät väjja ee'jjäiggsažpalggsid, tõi lââ'zzat taarb lââ'sspeámm'mõ'sše. Paalgâskoo'ddi raaji o'dđest ärvvtõõllmõš vuäi'tči vuei'tlvânji pu'htted lââ'ss paalgâsresuursid da raajjád vuei'tlvi'žžen paalgâsjää'ttem da äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõõžž (Näkkäljärvi ym. 2020). Tuärjõsriáššmõõžž ou'dummšin vuäi'tčeš raajjád oudldõõzzid nu'tt äimmõsmuttâz tuõ'llstõõllmõ'sše go še tõõzz šiõttlõõvmmõ'sše. Tu'tkõõmmši mie'ldd puõccui vesttummuš tuõ'llstâáll tuõddârjõlggâz ruânummuž le'be meäccõõvmmõõžž da miõstjõõvmmõõžž da ou'dad tuõddârjõlggâz seillmõõžž jõlggsen da vaaikat šuõnstõstää'sstiáttu da muõtti suddâmjá'ttelvuõ'tte (Cohen dj. 2013, Kaarlejärvi dj. 2015, Olofsson dj. 2009). Tu'tkõõmmšitiõttu da ä'rbvuõđlaž tiõttu vuáđđõõvvi jie'llemvue'jji o'hjjeem- da tuärjõsriáššmõõžž oodõs vuáitt raajjád pue'rab vuei'ttemvuõdid nu'tt äimmõsmuttâz pääiklažvaikktoõzzi tuõ'llstõõllmõ'sše go še äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõ'sše.

Sää'm äimmõs-suávtõõzzâst vuäi'tči lee'd kõskksaž rool äimmõsmuttâz änn'jõž da pue'tti vaikktoõzzi malláttmõõžžâst sää'mkulttuure. Lää'ddjânnam álgg še tä'rkstõõllád äimmõspolitiikk vaikktoõzz algmeeraid meersânji da meeraikõõskeld ko tõi vuässáátt EU- da ÕM- tää'zz äimmõspolitiikk valmštõõllmõ'sše da ko tõi resursâstt meeraikõõskksaž äimmõstääimaid. Sä'mmlaid kuõskki ärvvtõõllámkoõčmoõžž raajummšest leät kuullám Sää'mtee'gğ da Saa'mi siidsábbar. Sä'mmlai kíõččâmvue'jjest pukin kõskksuõmmuž ärvvtõõllámkoõčmoõžž da vuei'nnemkuu'lm, koid á'lğge vä'ldded lokku tõi suávdumšest leät puhttam ou'dde

taullõoggâst 2. Puk Lää'ddjânnam äimmõspaneel "Äimmõspoliitikk vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt" –ha'ŋkkõõzzâst rajjum ärvvtõollâmkõõčmõõžž käunn'je rapoortâst Kivimaa dj. 2023.

Taullök 2. Sä'mmlai kíöččâmvue'jjest kōskksaž äimmōspolitiikk vuōiggvuōđmeáldlažvuōđ ärvvtōöllâm kōöččmōōžž da vwei'nnemkuu'lm, kook á'lğge vä'ldded lokku.

	Ärvvtōöllâm kōöččmōš	Fe'rttai tu'mmjed sä'mmlai kíöččâmvue'jjest	Fe'rttai vä'ldded lokku da nää'll	Korvummuš da kompensâttmōš-kōöččmōōžž
Distributiivlaž vuōiggvuōđmeáldlažvuōtt	DV1: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koin-ne oummui pi'rğgummuž miärkteeinalla?	Mä'htt tääim vaikkte sä'mmlai pi'rğgummša sä'mmlai dommvuu'dest vuä'ni'k/ku'kes ääi'jkōškâst?	Sää'mōhttsažká'dd älgg pōššâd jie'llemviökksi'žžen še pue'ttiägga kíöččee'l. Tâ'l'k sä'mmlai tue'jjäm kannteei ä'rbvuōđlaž jie'llemvue'jji vue'kkâttmōš tuō'llai sää'mōhttsažká'dd jie'llemviökksi'žžen (Ilmari Länsman dj. vs. Lää'ddjânnam valdia, 1992, ÖM:i ooumažvuōiggâdvuōttkomitea).	Lij-a tuärjjosriâššmōōžžâ st vwei'ttemvuōtt kompensâ'tted puâđmōontōōzzid?
	DV2: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koin-ne oummui vwei'ttemvuōđid tuōjju le'be jie'llemkeäi'n vue'kkâttmō'sše?	Mä'htt tääim vaikkte sä'mmlai ä'rbvuōđlaž jie'llemvue'jji vue'kkâttmō'sše?	Sä'mmla oōutsââ'jest suu jooukin á'lğge staneed sij ä'rbvuōđlaž jie'llemnää'les jie'llemvue'jji vue'kkâ'ttjen (Ilmari Länsman dj. vs. Lää'ddjânnam valdia, 1992, ÖM:i ooumažvuōiggâdvuōttkomitea).	Lij-a tuärjjosriâššmōōžžâ st vwei'ttemvuōtt tuärjjeed jie'llemvue'jj seillmōōžž da ouddnummuž?
	DV3: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koid-ne oummid šōōddi tiōrvâsvuōttau'kid le'be -hääitaid?	Sä'mmlai tiōrvâsvuōđ da pue'rrjie'llem da tōōzz vaikkteei tue'jje'ji fi'ttummuš.	Sä'mmlai tiōrvâsvuōđâst da pue'rrjie'llmest ij leäkku Lää'ddjânnmest veiddsōs empiirlaž tu'tkkummušteâđ. Što vaikktoōzzid tiōrvâsvuō'tte da pue'rrjie'llma vwei'tet veiddsânji se'lvvted, le'čči tarbb tu'tkķeed sä'mmlai tiōrvâsvuōđ da pue'rrjie'llem. Ruōccâst da Taarâst tue'jjuum tu'tkkummšid sä'mmlai tiōrvâsvuōđâst da pue'rrjie'llmest vwei'tet ä'u'kķeed verddōöllâmaunstōssân.	

	<p>DV4: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koid-ne vuu'did le'be oummid šööddi pirrösvaikktözzid?</p>	<p>Mä'htt tääim vaikkte sä'mmlai dommvuu'd luâđ määnghämmsažvuõ'tte da töözz õhtteei ä'rbbvuõđlaž tiõttu da luâđresuursi keäll'jeei âännmõ'sše?</p>	<p>Biodiversitee'ttsuâppmõöžž (Biolooglaž määnghämmsažvuõđ kuõskki õõlmas-suâppmõš, 78/1994) 8(j) artikla õõlgat Lää'ddjânnam suõ'jjeed sä'mmlai ä'rbbvuõđlaž teâđ da artikla 10(c) ä'rbbvuõđlaž luâđâänmõöžž (sää'm ä'rbbvuõđlaž jie'llemvue'jj)</p>	<p>Vuei'tet-a ķiõdlaž vaikktözzid tuõ'll'jed teäggtoõzzin/ tääimaid ouu'dee'!</p>
	<p>DV5: Lââ'zzat-a/ keä'ppad-a koid-ne oummid, jookid le'be vuu'did till'lõõvvi jee'res vaikktözzid Lää'ddjânnmest?</p>	<p>Sä'mmlai dommvu'vdd lij härva assum vu'vdd da jie'llemvue'ķķvuei'ttem-vuõđ lie räâ'jtum. Äimmõstääimaid juu'rdeen älgg se'lvvted, lie-a tääimain vaikktözz sä'mmlai dommvuu'd jie'llemviõkkvuõ'tte?</p>		
	<p>DV6: Lââ'zzat-a hääitaid/aau'ķid jânmi raaji ráâst da globaal'lânji?</p>	<p>Mä'htt tääim vaikkte sä'mmlaid Ruõccâst, Taarâst da Ruõššâst? Mâkkam vaikktözz lie alggmeerai vuõiggâdvuõđi teâuddjummša?</p>		

Möontööllámvue'jji vuõiggvuõðmeãldlažvuõtt	MV2: Lij-a tu'mmjemtuâjj valmštõllum teãttvuãððsãnji?	Lij-a sää'm äimmõs-suãvtõõzz raajâm teãttvuãðð valddum lokku?		
	<u>MV5: Lij-a sä'mmlai vuãssadvuõtt staanuum si'jjid kuõskki äimmõspoliitikk tu'mmjemtuâjast?</u>	Leät-a põrggam luõvãs da tiõttu vuãððõõvvi ouddmiãsttmõ'sše? Mã'htt sä'mmlai e'tkkõõzz leät välddam äimmõspoliitikk tããimain? Leät-a äimmõspoliitikk tããimain välddam lokku tiõðlaž teãttvuãðð äimmõsmuttãz vaikkõõzzin sää'mkulttuu're?	Vaikkõõzziãrvvtõõllmõõžžãst lij vueilvaž jãã'kkted biodiversitee'ttsuãppmõõžž Akwé: Kon –vuã'ppõõzzid (Pirrõsvaaldãšm vuã'ppõõzz 1/2011), kooi mie'ldd vaikkõõzziãrvvtõõllãm õõlgçi lee'd juãtkkjeei da vaikkteei, što tõt vuãitt vaikkted tããim siiskõ'sse.	

<p>MV6: Mä'htt nuōri da pue'tti puōlvvōggi ķiōččâmvue'ķķ (nuōr, pāarna, vōi šōddtem) leāt vālddam valmštōōllmōōžžâst lokku?</p>	<p>Leāt-a ärvvtōōllâm vaikkōōzzid ku'ķes ääi'jkōōskâst lokku vāā'ldee'l mu'ttemprosee'ssi vaikkōōzzid sää'm jie'llem-ma'lle?</p>	<p>Ooumažvuōiggâdvuōttkomitea čāāudōsvue'jj mie'ldd sää'm jie'llem-maall âlgg seillad kantee'jen pue'ttiägga ķiōččee'l. Tāāimaid âlgg ärvvtōōllâd, mä'htt tōk vaikkte kulttuu're da ķiōl serddmō'sše puōlvvōōggâst nobba.</p>	<p>Vuei'tet se'lvvted, lij-a škooultōōzz da mätt'tōōzz oou'dee'l vuei'tlvaž tuärjjeed kulttuur da ää'rb serddmōōžž puōlvvōōggâst nobba da oou'dee'l ä'rbbvuōdlaž teād mättmateriaal. Sää'mkulttuur pue'ttiäi'j oōlgçi pā'sted mallâ'tted jee'resnallšem skenaarioid mottjeei äimmōōzzâst, što vuei'tet se'lvvted vaajtōsmāāinlaž oou'deempälggsid da tarbbšallaš tāāimaid pāi'lpuōlvvōōggsaž vaikkōōzzi tuō'llstōōllâm vāāras.</p>
--	--	---	--

Sosiokulttuursaz vuõiggvuõdmealdlažvuõtt	<p>SV2: Lââ'zzat-a avi keä'ppad-a ränn'jemvuõđ?</p>	<p>Mä'htt tääim vaikkte sää'm kiõli da sää'mkulttuur vaarvuâlaž statu'sse da sää'mõhtsažkää'dd se'st áarrai ränn'jeei jooukid?</p>		
	<p>SV3: <u>Puárran-a/ ráâžžad-a sä'mmlai vuâđđ- da ooumažvuõiggâdvuõđi teâuddjummuž da kulttuur tuõ'll'jummuž da ooudâsviikkmõõžž?</u></p>	<p>Leät-a välldam lokku sää'mkulttuur ânn'jõž statuuzz da tõõžž vaikkteei tuejje'e'jid?</p> <p>Leät-a välldam lokku vaikktoõžžid sä'mmlai vuei'ttemvuõ'tte juä'tk'ked ooudâs kulttuurâs pue'ttiäi'jest še?</p> <p>Leät-a välldam lokku meeraikõskksaž ooumažvuõiggâdvuõtt-vue'jj alggmeerai kiõččâmvue'jjest?</p> <p>Leät-a se'lvvtam, mä'htt vuei'tlvaž hääitaid vuei'tet minimâ'stted/ suâvted?</p>	<p>Sä'mmlai vuâđđ- da ooumažvuõiggâdvuõđi sue'jj meä'rtââvv vuâđđlää'jj vuâđđvuõiggâdvuõttšiotlmi da meeraikõskksaž ooumažvuõiggâdvuõttšiuâppmõõžž di ooumažvuõiggâdvuõttorgaani čââudõsvue'jj mie'ldd. Sää'mtee'gğ da Saa'mi siidsábbar vuäinalm vuâđđ- da ooumažvuõiggâdvuõđi teâuddjummužest lie kõskksaž gu ärvvtõõlât vuõiggvuõđmealdlažvuõđ teâuddjummuž. Äimmõsmuttâž lââ'ssen sää'mkulttuur teivv še jee'res teddõõžžid keäšt'teei mäddâânnmõõžž, lää'jšeâttmõõžž, luâttvää'n da historiallaš ää'rb diõtt, mõõn älgg vä'llded lokku obbvää'ldlânji. Ooumažvuõiggâdvuõttkomitea lij tuõttâm, što vä'lldnarood ekonoomlaž da jee'res ouddõõžž jie vuäžž heätt'tâ'tted sä'mmlai jie'llem-maall seillmõõžž da oou'dummuž. Še vuu'd ääi'jab tääimai vaikktoõžžid älgg vä'llded kumulatiivlânji lokku ko ärvvtõõlât tu'mmjem vue'lñn áarrai ha'ñk'kõõžž vaikktoõžžid sä'mmlai kulttuurâs vue'kkâttmõõžž vuei'ttemvuõđid (ÕM:i Ooumažvuõiggâdvuõttkomitea: Äärelä dj. vs. Lää'ddjânnam valdia, 1997).</p>	
	<p>SV4: Vää'ldet-a tiu'ddepiijmõõžžâst da saakkummšest lokku jee'resnallšem sosiokulttuursaz vue'lğgõmsõõ'jid?</p>	<p>Lij-a teâtt vuäžžamnalla sää'm kiõlin?</p>		

SAAMI-ha'ŋk̄k̄ōōzzâst leät se'lvvtam, što äimmōsmuttša šiōttlōōvvmōš lij ju'n ââ'n viikkâm pâi'lpuōlvvōōggasaž vaikkōōzzid. Äimmōsmuttša šiōttlōōvvmōš leät alttââm muu'ttee'l puäz3hââid vue'k̄k̄â'ttemnäâ'l (puäz3tuâjmaall) 1990-lââgg looppâst ää'ljee'l. Ha'ŋk̄k̄ōōzzâst identifia'stteš 11 puäz3tuâjmaall, koin kue'htt leät muttam jee'res ko äimmōsmuttsest šōōddi mäâinain tu'tk̄k̄ummušââi'j poodd 1960–2018. Seämmast go puäz3tuâjmall lij mottjam, še vue'ss täâidain da teâđain lie ko'rvvōōttâm le'be vuâssas läppjam. Nuōrmōs säâ'mm puäz3hoi'ddjeeipuōlvv lij mättjam ođđ puäz3hââid vue'k̄k̄â'ttmōōžž maall, jie-ga puk ä'rbbvuōđlaž teâđ da silttōōzz se'rdde puōlvvōōggâst nobba. Ko äimmōsmuttâz vaikkōōzz hooddâ'vve, vaikkōōzz kumulâ'stte puōlvvōōggâst nobba da kulttuursaž teâttsiltōsvuâđđ rââšš (Näkkäläjäarvi dj. 2020). Pai'lpuōlvvōōggasaž vaikkōōzzi fi'ttjummeest le'čči vääžnai se'lvvted säâ'mnuōri da puärrsab säâ'mpuōlvvōōgg vuâinimid da oocčâd kuânstid, mä'htt teâtavuâđđ ââ'zztōōvvmōōžž vuei'tet cōggâd le'be kuuitâg tuō'llstōōllâd.

Vuâđđ- da ooumažvuōiggâdvuōđi õ'httesuâvtummuš äimmōspolitiikkâst oōlgat teâtavuâđđ da mäâng jee'res tuejjei ärvvōōllmōōžž. Jee'res vuâđđvuōiggâdvuōđ vuâi'tte lee'd risttreeidast kōskkneez. Te'l vuâđđvuōiggâdvuōđi ärvvōōllmōš vuâitt raajjâd risttreiddvue'jjid, koin teivva aalmjallaš ouddōs, ooumažvuōiggâdvuōttōōlgtōōzz da še tällōōzzlaž kōōččmōōžž, mä'te Teän čä'ccōōzz kue'llsee'llemkiōldää'sšest. Kōskksaž va'žžtōs mottjeei äimmōōzzâst lij, mä'htt läâ'jjeâttmōš da tōn suâvvtummuš vuâi'tte va'sttees vuâđđ- da ooumažvuōiggâdvuōttva'žžtōōzzid. Tōt oōlgtē'či läâ'jjeâttmōōžž ou'dummuž ouddâl ko risttreiddvue'jj šâ'dde. Kōskksaž risttreiddvue'k̄k̄ lij jie'llemvue'jjid o'hjeei läâ'jjeâttmōōžž aalmjallaš luâtt da vuâđđjuurd, kââ'tt rââjj oōutverdds'ižžen. Tât šâdd vue'zzstes tō'st, što jie'llemvue'jjid ou'deet oōlmâsvuōiggâdvuōđlaž mädd-, šiil- da kue'lltäâlan, jeät-ga läâ'jjeâttmōōžž suâvtummšest valddu lokku jie'llemvue'jji jee'res kulttuursaž vue'k̄k̄â'ttemnaa'lid ni vuâđđläâ'jj suōjjââm säâ'm kulttuurmaall. Säâ'mte'ğğ lij e'tk̄k̄ââm, što Teän čä'ccōōzz kue'llsee'llemkiōld rajje'če kuōskkâd jee'rab ko sä'mmlai kue'llsee'llmōōžž, leâša kue'llsee'llemvuōiggâdvuōđ leät haa'lââm ju'rdded aalmjallaš vuōiggâdvuōttân, ij eetnlaž vuōiggâdvuōttân, mōōn seu'rrjōssân sä'mmlai vuâđđ- da ooumažvuōiggâdvuōđid rajješ kue'llsee'llemkiōldin. Luâttvââ'n da äimmōsmuttâz raajjâm õhttsažvaikkōōzz diōtt va'stteei rajjeemtäâimaid da mäddâânmōōžž konfliikt vuâi'tte lâssned sä'mmlai dommvuu'dest. Konfliiktid vuei'tet cōggâd da tuō'llstōōllâd vuōiggvuōđmeâldlaž äimmōspolitiikk, kââ'tt vuâđđââvv tu'tk̄k̄uum tiōttu, jee'res vaajtōsmââinai se'lvvtummša da veiddsaž, äimmōspolitiikk vuâđđ- da ooumažvuōiggâdvuōttârvvōōllmō'sše.

7. Õ'HTTEĶEÄSSMÕŠ DA OUDÂSVIIKKÂMTAARB

Äimmōstââimai vuōiggvuōđmeâldlažvuōtt-tä'rk̄stōōllmōōžž âlgg sä'mmlai vuōiggâdvuōđi teâuddjummuž kiōččâmvue'jjest tuejjeed valmštōōllâm poodd vue'ssen vaikkōōzzi ärvvōōllmōōžž, što vuei'tet huōllâd vuōiggvuōđmeâldlaž äimmōspolitiikkâst. Äimmōstââim lie rââstsektorla da tōid tuejjeet jee'res ministeriain, ve'rğgnii'k̄k̄in, Meä'cchalltōōzz sä'mmlai dommvuu'd luâttresuursi da luâđsuōjjeemvuu'di hââid da âânmōōžž plaanummšest, da vu'vdd- da kâ'ddtââ'zzest. Tât oōlgat dovo'lna teâtavuâđđ säâ'mkulttuurâst, äimmōsmuttsest da vuōiggvuōđmeâldlažvuōttkōōččmōōžžin. Ve'rğgnii'k̄k̄in jie leäkku tän poodd ââ'nnemnalla ri'jttjeei teâtavuâđđ

sä'mmlaid kuõskki äimmõstääimai čõõdtem vääras. Äimmõslää'jj mie'ldd sää'm äimmõs-suávtõõzz kõskksaž rool lij teáttvuáđđ puu't'tummuš, mii õõlgat resuursid čioõgtõs- da ha'ñkõkõstoi'mmjummuž vääras. Meersaž äimmõsmuttâz šiõttlõõvvâmplaanâst leät čuájtam ouu'deemtarbbân sää'mm äimmõsmuttâz šiõttlõõvvâmplaan raajjmõõžž. Säa'm äimmõs-suávtõs puu't'te'či teáđ prograam raajjâm vääras (Riikksuávtõs 2022). Säa'm äimmõsmuttâz šiõttlõõvvâmplaan raajjmõš tuárjje'či miárkteei nalla ve'rõgnii'kki da säa'minstituiioi tuáj. Tuájast le'čči vääžnai tä'rkstõõllâd še äimmõsmuttâz vuõiggvuõđmeáldlažvuõttkõõčmõõžžid Lää'ddjânnam sä'mmlai kioččâmvue'jjest. Šiõttlõõvvâmplaan raajjmõš õõlgat resuursid čioõgtõstâimm'mõõžž vääras. Äimmõspaneel Äimmõspoliitikk vuõiggvuõđmeáldlažvuõtt - ha'ñkõõžžâst tue'jjuum ärvvõõllâmkoõčmõõžž vuái'tte tuárjjeed säa'm äimmõsmuttâz šiõttlõõvmmõšplaan raajjmõõžž da teáttvuáđđ.

Äimmõsmuttsest da tõõzz šiõttlõõvmmõõžžâst lie vuáđđ- da ouumažvuõiggádvuõttvaikktõõzz sä'mmlai statu'sse da kulttuu're. Tu'tkõmmušteátt da meeraikõskksaž ouumažvuõiggádvuõttvue'kk äimmõsmuttâz da tõõzz šiõttlõõvmmõõžž ouumažvuõiggádvuõttoou'dummšest lássan čõõđ ääi'j õõlgtee'l še Lää'ddjânnmest veeidas seu'rrjummuž. Ouumažvuõiggádvuõttuáppmõõžž valvmmõšorgaan lie mõõnni aai'ji vue'jjstes ouddam vuâmmšõõzz äimmõsmuttâz vaikktõõzzid veiddsubun še. Äimmõsmuttâz lij säa'mkulttuu're kulttuursaž šiõttlõõvmmõš, da muttâz vuái'tte lee'd samai-i miárkteei da põõšši jeä'rben luáđ määhghämmsažvuõ'tte õhtteei ä'rbbvuõđlaž teáđ pue'ttiäai'j vue'zzest. Äimmõsmuttâz vaikktõõzzid õõlgči seu'rrjed systemaatnalla, što vuei'tet äâ'nned huõl äimmõstääimai vuõiggvuõđmeáldlažvuõđâst. Lää'ddjânnmest lij meeraikõskksaž ouumažvuõiggádvuõttuáppmõõžž nuájja vasttõs tuõrvvâd säa'mkulttuur jie'llemviõkkksažvuõđ pue'ttiäai'jest še.

Leä'mmen le'ddi tu'tkõmmušteáđ vuáđald äimmõsmuttâs lij viikkâm 1) kulttuursaž muttsa, ä'rbbvuõđi da silttõõzzi läppjummsa, leäša še odđ silttõõzzi da teáđai šõõdmõ'sše, 2) kulttuursaž jie'llemvue'kkmaalli vue'kkâ'ttem mottjummsa, 3) muttsid säa'm kioõl äânnmõõžžâst da terminologiast 4) muttsid säa'm jie'llemmaallâst da 5) šõõdääm vuõigg da pannvuõigg tiõrvâsvuõtriiskid. Muttâz lie leämmaš sä'mmlai jioččtäätlaž šiõttlõõvmmõõžž väjjag õhttsažkää'ddsaž tuárjjoõzz le'be vaikktõõzzi seu'rrjummuž (Näkkäläjarvi dj. 2020). Što äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõš da äimmõstääim jie viiggče säa'mm jie'llemmaall õhttõõttmõ'sše vä'lddkulttuu're, taarbšet systemaatlaž vuáppânteáđ äimmõsmuttâz kulttuursaž, kioõl'laž, jie'llemvue'jjlaž da tiõrvâsvuõđlaž vaikktõõzzin sä'mmlaid. Vuõiggvuõđmeáldlaž äimmõspoliitikk oudldõssân lij vaikktõõzzi fi'ttjummuš säa'mkulttuur kioččâmvue'jjest. Meeraikõskksaž ouddmiárk čuä'jte, što äimmõstääimain, koin jeät leäkku välddam lokku sä'mmlai vuõiggádvuõđid le'be ri'jttjeei äimmõstääimaid jeät leäkku tue'jjääm, seu'rrjõssân lij vuáđđ- da ouumažvuõiggádvuõđid vuâstta tue'jjummuš. Lää'ddjânnmest vuei'tet raajjâd oudldõõzzid säa'm äimmõs-suávtõõzz raamin tõõzz, što va'steei ij šõõdd.

Äimmõspaneel Äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt -ha'ŋkõs

Äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt –ha'ŋkõõzzâst (2021–2023) põ'rgões lââ'zzted fi'ttjõõz tõ'st, što mâid vuõiggvuõdmeâldlažvuõdin miârkkšõõvât äimmõspoliitik õhtvuõdâst. Vuõiggvuõdmeâldlažvuõd tu'tkõket vuâdđ- da ooumažvuõiggâdvuõdi da tu'tkõmmušk'e'rjlažvuõdâst lai'nn'jum jee'res vuõiggvuõdmeâldlažvuõd vuâlvuõdi le'be distributiivlaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõd, sosiokulttuursaž da mõõntõõllâmvue'jji vuõiggvuõdmeâldlažvuõd pääi'k. Distributiivlaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt tä'rktâall äimmõstââmain šõõdi aau'ki da häaitai juâkkjõõvmoõžž. Vue'ssen distributiivlaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõd tä'rktõ'lleš še suâvteei vuõiggvuõdmeâldlažvuõd kõõõmõõžžid le'be šõõdum häaitai kompensâ'sttmõõžž le'be häittvaikkõõzzi kie'ppummuž. Sosiokulttuursaž vuõiggvuõdmeâldlažvuõtt tä'rktâall tõi, mä'htt oummui jee'resnallsem statuuz da ouddmiârkkân sosiokulttuursaž tuejjei vaikkte äimmõspoliitik seu'rrjõõzzi till'lõõvmoõ'sše. Mõõntõõllâmvue'jji vuõiggvuõdmeâldlažvuõd vie'kõken tä'rktõõlât tõi, mõõn vuõiggvuõdmeâldlaž jee'resnallsem poliittlaž tu'mmjemtuâj pââ'j lie.

- Äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõd ärvtõõllmõš – rapoortâst (Kivimaa dj. 2023) čuâ'jtet ärvtõõllâm kõõõmõõžžid, koid vuei'tet äu'kõked äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõd ärvtõõllâm ou'dummšest. Rapoort tuârjan čõõdteš čõõnâsjoukkuâjipââ'ji räâid, koin käunn'je lââ'ssteâđ rapoort meâlddõõzzâst
- Vuõiggvuõdmeâldlaž energiaserdd vu'vddtäâ'zzest – moštõspõ'mmjest (Lund 2023) tä'rktõõlât energiaserdd vaikkõõzzid vu'vddtäâ'zzest Lää'ddjânnmest. Kõõõčâmvue'jjen lie energia- da tällõõzzlaž vaikkõõzz, da mä'htt muttsest vuei'tlvânji šõõdi vooudlaž tällõõzzlaž pannvuõiggvuõdmeâldlažvuõd vuâi'tčeš teevvad.
- Šiõõtlõõvmoõ'sše činlmõõvvâm tuâjipa'kee'ttest tue'jješ õhtse'žže 16 vuõiggvuõdmeâldlaž šiõõtlõõvmoõžž indikaattoor, koi vie'kõken analysâ'sttest jee'res jânnmi da gâardi šiõõtlõõvmoõšplaanid. Analyys puâdõõzz käunn'je Juhola dj. (2022) artikkee'lest. Lääddas lââ'ssteâtt še äimmõspaneel bloogâst.
- Meerlai vuâinlmid Lää'ddjânnam äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõdâst se'lvvteš meerlažkõjldõõzz veäkka. Aunstõõzz no'rreš liâdglaž kojldõssân kie'ssmannust 2022 kolmmân va'lljuum tu'tkõmmušvuu'dest: He'Issnest, Tâ'vv-Vuâdđmäâddast da Turku da Pori vuu'din (lä. Varsinais-Suomi). Kõjldõõzz vasttõõzzid analysâ'sttest äâ'nee'l meârlaž, kvaliteettlaž da päi'kõkteâttmõõntõõllmõõžžid. Kõjldõõzz puâdõõzzid čiołgtet Meerlai kõiõõlâsttmõõžžid Lää'ddjânnam äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõdâst -rapoortâst (Vainio dj. 2023).
- Alggmeer sä'mmlai spesiaalkõõõmõõžžid äimmõspoliitik vuõiggvuõdmeâldlažvuõdâst da äimmõsmuttâz šiõõtlõõvvâm- da tuõ'llstõõllâmpoliitikâst tä'rktõ'lleš Oulu universitee'tt pirrõstiõrvâsvuõd da keâppnõspuõõzimi tu'tkõemkõõskõs CERH tuâjipa'kee'ttest. Tuâjipa'kee'tt kõskksaž puâdõõzz leät puhttam ou'dde tän moštõspõ'mmjest.

Puk ha'ŋkõõzz čõõdõõzz käunn'je Äimmõspaneel ne'ttseidain:
<https://www.ilmastopaneeli.fi/ilmastopoliitikan-oikeudenmukaisuus/>.

8. TEÄTTKÄÄIV

Bioloogiaž määnghämmsažvuod kuoskki oölmäs-suåppmõš 78/1994. Vuäžžamnalla:

https://finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1994/19940078/19940078_2

Boyle, A. (2018). Climate change, the Paris agreement and human rights. *International and Comparative Law Quarterly*, 67(4), 759–777. <https://doi.org/10.1017/S0020589318000222>

Cohen, J., Pulliainen, J., Ménard, C.B., Johansen, B., Oksanen, L., Luojus, K. & Ikonen, J. 2013, "Effect of reindeer grazing on snowmelt, albedo and energy balance based on satellite data analyses", *Remote Sensing of Environment*, vol. 135, pp. 107-117.

Espoo suåppmõš Asetõs valdiai raajid råtstidei pirrõsvaikktoõzzi årvvtõölmõõžž kuoskki oölmäs-suåppmõõžž viõ'kkõpiijmõõžžäst 67/1997.

Fjellheim, E. M. (2022). *Green colonialism, wind energy and climate justice in Sápmi*. IWGIA - International Work Group for Indigenous Affairs. <https://www.iwgia.org/en/news/4956-green-colonialism,-wind-energy-and-climate-justice-in-s%C3%A1pmi.html>

Furberg, M. (2016). Towards the Limits – Climate Change Aspects of Life and Health in Northern Sweden. In *Umeå University medical dissertations*. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-126949>

Äimmõslää'kk 432/2022 Vuäžžamnalla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2022/20220423>.

Halltõõzz e'tkkõs ee'ttiikkádda lää'kkõen luõssseellmõõžž mie'rraiggsaž kiõldást Teånjoogg čä'ccõõzzást. HE 56/2022. Vuäžžamnalla: <https://finlex.fi/fi/esitykset/he/2022/20220056>.

Halltõõzz e'tkkõs ee'ttiikkádda sä'mmlai kulttuurijõõčvaaldšem kuoskki šiõttõõzzi välldummšest Lää'ddjånnam Halltõõsvuákka da jee'res lää'jjeåttmõ'sše. HE 248/1994. Vuäžžamnalla: <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/1994/19940248>

Human Rights Committee 1994. CCPR General Comment Nr. 23: Article 27 (Rights of Minorities)

Human Rights Committee 2022. Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication Nr. 3624/2019, CCPR/C/135/D/3624/2019, (September 22, 2022).

Ilmari Länsman dj. vs. Lää'ddjånnam, Nr. 511/1992. Communication Nr. 511/1992, U.N. Doc. CCPR/C/52/D/511/1992 (1994).

Jaakkola, J. J. K., Juntunen, S., & Näkkäläjärvi, K. (2018). The Holistic Effects of Climate Change on the Culture, Well-Being, and Health of the Saami, the Only Indigenous People in the European Union. *Current Environmental Health Reports*, 5(4), 401–417. <https://doi.org/10.1007/s40572-018-0211-2>

Kaiser, N., Näckter, S., Karlsson, M., & Renberg, E. S. (2015). Experiences of Being a Young Female Sami Reindeer Herder. *Journal of Northern Studies*, 9(2), 55. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-119918>

Kaarlejärvi, E., Hoset, K.S. & Olofsson, J. 2015, "Mammalian herbivores confer resilience of Arctic shrub-dominated ecosystems to changing climate", *Global Change Biology*, vol. 21, no. 9, pp. 3379-3388.

Kivimaa, P., Heikkinen, M., Huttunen, S., Jaakkola, J. J. K., Juhola, S., Juntunen, S., Kaljonen, M., Käyhkö, J., Leino, M., Loivaranta T., Lundberg, P., Lähteenmäki-Uutela, A., Näkkäläjärvi, K., Sivonen, M. H., Vainio, A. 2023. Äimmöspolitiikk vuõiggvuõdmeãldlažvuõd ärvvtõõllmõš. Lää'ddjãnam äimmõspaneel raportt 1/2023.

Pääimõs vuõiggãdvuõtt 2022 KKO:2022:26. Vuãžžãmnalla:
<https://korkeinoikeus.fi/fi/index/ennakkopaatokset/kko202226.html>

Käyhkö, J. & Hortskotte, T. 2017, *Reindeer husbandry under global change in the tundra region of Northern Fennoscandia*, University of Turku, Turku.

Lää'kk̄ sää'mtee'ḡgest 974/1995. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1995/19950974>

Luãdsuõjjeemlää'kk̄ 9/2023. Vuãžžãmnalla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2023/20230009>

Meã'cchalltõs 2022. Sä'mmlai dommvuu'd luãttvããrrplaan 2022-2027. Meã'cchalltõs, Vantaa, <https://julkaisut.metsa.fi/fi/julkaisut/show/2649>

Näkkäläjärvi, K., Juntunen, S., & Jaakkola, J. J. K. (2020). *SAAMI – Saamelaisten sopeutuminen ilmastonmuutokseen -hankkeen tieteellinen loppuraportti*. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-930-1>

Näkkäläjärvi, K., Juntunen, S., & Jaakkola, J.J. K. (2022). Cultural Perception and Adaptation to Climate Change among Reindeer Saami Communities in Finland. In *Climate Cultures in Europe and North America: New Formations of Environmental Knowledge and Action* (pp. 103–126). Routledge.

Newell, P., Srivastava, S., Naess, L. O., Torres Contreras, G. A., & Price, R. (2021). Toward transformative climate justice: An emerging research agenda. In *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* (Vol. 12, Issue 6). <https://doi.org/10.1002/wcc.733>

NVE 2023. Davvi vindkraftverk. Vuãžžãmnalla:
<https://www.nve.no/konsesjon/konsesjonssaker/konsesjonssak/?id=4606&type=a-1>

Office of the High Commissioner for Human Rights. (2015). *Understanding Human Rights and Climate Change. Submission of the Office of the High Commissioner for Human Rights to the 21st Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change*.

Olofsson, J., Oksanen, L., Callaghan, T., Oksanen, T. & Suominen, O. 2009, "Herbivores inhibit climate-driven shrub expansion on the tundra", *Global Change Biology*, vol. 15, no. 11, pp. 2681-2693.

PeVL 91/2021 vp = Vuãdãdlää'kk̄vãlljkã'dd 91/2021 vp. Vuãdãdlää'kk̄vãlljkãã'dd ciãlkãlm halltõõzz e'tkkõõzzãst ee'ttiikkãdda lää'kk̄ken luõssseellmõõžž mie'rraiggsãž kiõldãst Teãnjõogg čã'ccõõzzãst.

Sää'mte'ḡg 2023 Ciãlkãlm halltõõzz e'tkkõõzzãst ee'ttiikkãdda lää'kk̄ken luõssseellmõõžž mie'rraiggsãž kiõldãst Teãnjõogg čã'ccõõzzãst HE 289/2022 vp. Dnro: 34/D.a.4/2023.

Sää'mte'ḡg 2019 Sä'mmlai lããkkmie'rr ee'jj 2019 vaalin. Statistik Sää'mte'ḡg, Aanar.

Stoor, J. P. A., Kaiser, N., Jacobsson, L., Renberg, E. S., & Silviken, A. (2015). "We are like lemmings": making sense of the cultural meaning(s) of suicide among the indigenous Sami in Sweden. *International Journal of Circumpolar Health*, 74(0). <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.27669>

United Nations 2023. Department of Economic and Social Affairs: Indigenous people. Climate change. <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/climate-change.html>

Lää'ddjânnam vuá'ddlää'kk 731/1999. Vuá'žžamnalla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>.

Pirrõsministeria 2017. Valdai raajid rástldeei pirrõsvaikktõõzzi árvvtõõllmõõžž kuõskki õõlmâs-suáppmõš (E/ECE/1250), i'lmõtõs Taar pirrõsve'rğğnee'kkest Davvi-piõggviõkkha'ŋkkõõžž da tõ'st õ'htten vaajtõsmâinnan Uccjo'kkẽ plaanuum viõkkvuáŋg YVA(Õhttsaž Vaikktõõzzi Árvvtõõllmõõš)-mõõntõõllmõõžžâst.Vuá'žžamnalla: <https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=3bee0b3a-de34-42c3-9fc3-582a8c24746c>

Riikksuávtõõžž asetõs sää'm äimmõs-suávtõõžžâst 435/2023.

Riikksuávtõs 2022. Riikksuávtõõžž čio'lğğõs meerlaž äimmõsmuttsa šiõttlõõvmmõšplaanâst ekka 2030. Pue'rrje'llem da staan mottjeei äimmõõžžâst. Vuá'žžamnalla: <https://mmm.fi/delegate/file/113950>.

Willox, A. C., Stephenson, E., Allen, J., Bourque, F., Drossos, A., Elgarøy, S., Kral, M. J., Mauro, I., Moses, J., Pearce, T., MacDonald, J. P., & Wexler, L. (2015). Examining relationships between climate change and mental health in the Circumpolar North. *Regional Environmental Change*, 15(1), 169–182. <https://doi.org/10.1007/s10113-014-0630-z>

Pirrõsministeria vuá'ppõõžž 1/2011. Akwé: Kon-vuá'ppõõžž, Pirrõsministeria, He'Issen <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10138/41525>

Ää'relä vs. Lää'ddjânnam 1997. Communication Nr. 779/1997 (4 February 1997), CCPR/C/73/D/779/1997.

© Lää'ddjânnam äimmõspaneel

Lää'ddjânnam äimmõspaneel čõõdtõõzz 5/2023
Mošttošpõ'mmai

Äimmõspoliitikk vuõiggvuõõmeâldlažvuõtt alggmeer sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest

Tuejjei:

Klemetti Näkkäljärvi, Suvi Juntunen, Jouni J.K. Jaakkola

Jäärglõs säämas: Tauno Ljethoff

ISSN: 2737-0984

ISBN: 978-952-7457-24-5

DOI:

Čuä'jtemvuä'ppõs:

Näkkäljärvi, K., Juntunen, S., & Jaakkola, J.K. (2023). Äimmõspoliitikk vuõiggvuõõmeâldlažvuõtt alggmeer sä'mmlai ķiõččâmvue'jjest. Lää'ddjânnam äimmõspaneel čõõdtõõzz 5/2023.

Lää'ddjânnam äimmõspaneel oudad tiõtti da politiik kõskksaž vuârrmainstummuž äimmõskõõčmõõžžin. Tõt oudd siáztoõzzid halltoõzz äimmõspoliittlaž tu'mmstõktuõjju da nâânad määngtiõõdlaž vâlddõõgg äimmõstiõttjin. Äimmõspaneel čio'lgõõõzzid da kommee'ntid raajât tiõõdlaž vuâõõdâin.

info@ilmastopaneeli.fi

www.ilmastopaneeli.fi

[@ilmastopaneeli1](https://twitter.com/ilmastopaneeli1)